



M. NURİ YÖRÜKOĞLU'NA GÖRE MANİSA'DA TARİKATLAR VE TEKKELER

Sufi Orders and Dervish Lodges in Manisa According to M. Nuri
Yorukoglu

Gürol PEHLİVAN*

ÖZET

M. Nuri Yörüköğlü (1884-1928), Manisalı bir tarih öğretmenidir ve Manisa hakkında yazdığı eserlerle tanınmaktadır. Bunlardan *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli olanları basılmamış olup verdikleri bazı bilgiler hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Bu makalede, adı geçen eserlerin Manisa'daki tarikat ve tekkeler hakkında verdikleri bilgiler nakledilerek değerlendirilecektir. Eserler, özellikle 20. yüzyılın başında Manisa'da tasavvufi hayatın nasıl olduğuna dair ilgi çekici bilgiler içermelerinin yanı sıra, bugün mevcut olmayan bazı dergâh ve mezarların kitâbelerini vermeleriyle de önem kazanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Manisa, M. Nuri Yörüköğlü, tarikat, tekke, tasavvuf, kitâbe, Mevlevîlik, Halvetîlik, Uşşakîlik, Kadirîlik, Rifâîlik, Nakşîbendîlik.

ABSTRACT

M. Nuri Yörüköğlü (1884-1928) was a teacher of history from Manisa

* Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.



and known for the books he wrote about Manisa. "History of Manisa" and "Architectural History of Manisa" are two of these books and they have not been published yet; however, some of the data in these books cannot be found in any other books.

In this study, there are quotations from these books about tariqa and dervish lodges in Manisa. These books are of importance because they have interesting information about life of dervishes in the beginning of 20th century and they record some inscriptions on old lodges and epitaphs which do not exist today.

Key Words

Manisa, M. Nuri Yörükoğlu, sufi order (tariqa), dervish lodge (tekke), sufism, inscription, Mawlawi Order, Khalwati Order, Ushshaki Order, Qadiri Order, Rifai Order, Naqshbandi Order.

GİRİŞ

1884 yılında Manisa'ya bağlı Dereköy'de doğan M. Nuri Yörükoğlu, hukuk eğitimi almasına rağmen bu mesleği hiç yapmamış, tarih öğretmeni olarak Manisa'da hizmet vermiş, aynı zamanda Manisa ile ilgili araştırmalarını kitaplaştırmış bir şahsiyettir.¹ Özellikle *Manisa Tarihi* isimli eseri, Manisa'nın bilinen ilk tarihi olması bakımından ayrı bir değere sahiptir. Bu eserin dışında *Manisa Mimari Tarihi*, *Kırım Hanlığı*, *Siyah Kitap*, *Manisa Yangını* gibi tarihle ilgili araştırmaları ve *Vaveylâ yabut Sefalet*, *Öksüzler*, *Enin-i Vatan yabut Mustafa Kemal Paşa* gibi piyeslerle, çeşitli ders kitapları kaleme almıştır.² Bu eserlerden *Siyah Kitap*, *Manisa Yangını* ve *Manisa Tarihi* dışındakiler yayımlanmamıştır. Manisa'daki Yunan işgalinden bahseden *Siyah Kitap*, 1339 (1923) yılında yayınlanan *Yeni Saruhan* gazetesinde tefrika edilmeye başlamış ve 33 tefrikalık kısmı tamamlanmışsa da devamının akıbeti meçhuldür.³ *Yeni Saruhan* gazetesinin hiçbir sayısına ulaşılamaması⁴ sorunu çözümsüz bir hale getirmektedir. *Manisa Yangını* ise, önce 1981 yılında Hür Işık gazetesinde tefrika edilmiş, daha sonra Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından, bu tefrika esas alınıp asıl metinle karşılaştı-

¹ Kamil Su, *Manisa'lı Tarihçi M. Nuri Yörükoğlu Hayatı ve Eserleri (1884-1928)*, Ankara: Sevinç Matbaası [t.y.], s. 3.

² Su, *a.g.e.*, s. 24.

³ Su, *a.g.e.*, s. 26.

⁴ Nejdet Bilgi, "Yeni Saruhan: Manisa'nın Malûm ve Meçhul Gazetesi", *Manisa Dergisi*, 30 (Aralık 2005), s. 12. Bilgi, bu makalesinde bir arşivde ve özel bir kütüphanede bulunduğu gazete parçalarından yola çıkarak gazetenin hakkında değerli bilgiler vermektedir.

rılmak suretiyle, kitap olarak basılmıştır.⁵ *Manisa Tarihi*'nin ise küçük bir kısmı 1331-1332 (1916-1917)'de *Muallim* mecmuasında yayımlanmıştır.⁶

M. Nuri Yörükoğlu'nun yukarıda andığımız *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserleri⁷, 20. yüzyıl başlarında var olan bazı tarikatlar ve tekkeler hakkında malumat veren önemli birer kaynak durumundadır. Bugün yok olmuş bazı mezar kitâbelerinin metinlerini içermeleri nedeniyle de çok değerlidirler. İşte bu nedenle makalemizde bu iki eserin Manisa'daki tarikat ve tekkeler hakkında vermiş olduğu bilgileri nakletmek ve başka kaynaklardaki bilgilerle tamamlamak istedik. Böylece biyografik kaynakları olmayan bir Batı Anadolu şehrinin tasavvuf tarihinin yazımına bir nebze katkı sağlamayı amaçladık.

Manisa Tarihi ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserler bugün Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Nihat Yörükoğlu Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Her iki eser de M. Nuri Yörükoğlu tarafından cep defterlerine yazılmıştır, ayrıca yazılar büyük ölçüde silinmişlerdir. Bu defterler oğlu Nihat Yörükoğlu tarafından vukufiyetle latin alfabesine aktarılmıştır. Ancak eser ve mezar kitâbeleri aktarılmamış olup Arap harfli olarak istinsah edilmiştir. Biz de aslı ile yaptığımız mukayese neticesinde, aktarılmış metinleri kullanmaya karar verdik; Arap harfli kitâbeler ise tarafımızdan aktarılmıştır.⁸

1. Genel Olarak Tarikat Hayatı ve Zikirleri

Nuri Yörükoğlu, *Manisa Mimari Tarihi* isimli eserinde önce Türklerin hayatında tarikatların oynadığı rol üzerine genel bir tespit yapmıştır:

“Türk, rubaniyet ve tarikata müncezib bir hayat yaşamıştır. Derin bir duygu ile İslâmiyet'e sarılan Türklük; bazı yüksek şahsiyetlerin tesirine, telkinlerine tâbi olmuşlardır. Bu

⁵ M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira, Vabdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tabrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 7.

⁶ M. Nuri, “Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi-”, *Muallim Mecmuası*, 1/4(9 Kanunısani 1331), s. 57-58; “Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi- Mağnisa'nın Tesisi ve Muhtelif Devletlere Geçmesi”, *Muallim Mecmuası*, 1/6(12 Şubat 1331), s. 80-81; “Mağnisa'nın Tarihi-Mağnisa'nın Mazisi- Mağnisa'da İranîler”, *Muallim Mecmuası*, 1/7(1 Mart 1332), s. 93-94; “Mağnisa'nın Tarihi Mağnisa'da Romalılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/9(5 Nisan 1332), s. 119; “Mağnisa'nın Tarihi Mağnisa'da Bizanslılar, Mağnisa'da Selçuklular, Mağnisa'da Osmanlılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/10(24 Nisan 1332), s. 125-126.

⁷ Nuri Yörükoğlu'nun oğlu Nihat Yörükoğlu'na göre *Manisa Tarihi* R. 1329-1333 (M. 1913/1914-1917) tarihleri arasında yazılmıştır. *Manisa Mimari Tarihi*'nin ise kaleme alınma tarihi bilinmemektedir.

⁸ Kitâbe metinlerinin okunması ve kontrolünde yardımcı olan M. Veysi Dörtbudak'a teşekkür ederim.



zihniyet; yalnız Osmanlı İmparatorluğu zamanında değil; Selçukîler devrinde bile hâkim olmuştur.

Mamafih tarikatın Türklüğün pek geniş olan mubitinde inkişafında Osmanlıların ilk bakanları pek büyük rol oynamıştır.

Çünkü Osman Gazi; bir âlim, bir fâzıla değil, bir teke şeyhine Şeyh Edebâli'ye intisab ederek kızı Mal Hatun (Bala Hatun) ile izdivaç ederek tesisine çalıştığı imparatorluğun idaresinde şeyhlerin, kadınların tesirinden kurtulamamıştır.

Bunun için Osmanlı ülkesinin her tarafı şeyhler, dervişler, cerrarlar, abdallar, bulâsa sırf muhteris menfaat güden müridlerle, seyyahlarla dolmuştur. Ve pek çok tekkeler tesis ve tarikatlar ihdas veya mevcut tarikatların inkişaf sabasını tevsi etmişlerdir.

Bu mevzii de kalmamıştır. Türk'ün bütün bucağına yayılmıştır.”⁹

Dikkat edilirse bu tespitlerin 20. yüzyıl başlarında Batıcı ve Türkçü düşünceye sahip aydınların düşünceleriyle paralel olduğu görülür. Manisa Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılan¹⁰ Yörükoğlu'nun da bu görüşleri taşıması şaşırtıcı değildir. Bu yıllarda tarikatların Osmanlı devleti üzerindeki olumsuz rolleri hakkında çeşitli görüşlerin ifade edildiğini görüyoruz.¹¹ Yörükoğlu'nun yukarıdaki yargısının ikinci kısmındaysa kadın sorunu vardır. Osmanlı devletinde yönetime müdahale eden kadınların sistemin bozulmasındaki rolleri, Osmanlı vekâyinüvis geleneğinden bu yana tekrarlanan bir yargıdır. Bu yargının Ahmed Refik gibi II. Meşrutiyet sonrasında çok okunan ve popülerleşen bir tarihçinin elinde “Kadınlar Saltanatı” adıyla derli toplu ilk örneğini verdiğini görüyoruz. İlginçtir ki eser bugün de popülerliğini korumaktadır.¹² Görüldüğü gibi Yörükoğlu, her iki konuda da döneminde hakim olan kanaata uymuştur.

Manisa Tarihi isimli eserinde ise “*Tarikat*” başlığı altında öncelikle tarikatlar hakkında genel bilgiler ve zikir usûlleri üzerine malumat vermiştir. Böylece bunların ortak yönlerinin anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır:

“Manisa'nın tarikat sabası geniştir. Tarikatın kendisine hâs, müessisi tarafından muayyen usûl ve erkânı mevcuttur. Tarikat erbabı, meşâyih, elbiseleriyle tefrik olunur.

Tarikatın her biri, bir şeyh, bir post-nişînin idaresine tabidir. Kırk veya daha fazla dervişe mâlik olan tekkeler, atıyye ve teberrûlar sayesinde idare olunur. Mamafih bazı tekkelerin

⁹ MMT, s. 138. (Bundan böyle *Manisa'nın Mimari Tarihi* için MMT, *Manisa Tarihi* için ise MT kısaltması kullanılacaktır.)

¹⁰ Su, a.g.e., s. 18.

¹¹ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2002, s. 53 vd.; Osmanlı Devletinde tarikatlar ve devlet ilişkisi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Mümasbetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1989.

¹² Osmanlı Devletinde “kadın ve yönetim sorununa” serinkanlı bir bakış için Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

hususî varidatı, evkâfi mevcuttur.

Mevlevî dergâhından başka hiçbir tekkede dervişler yemek yemezler, yatmazlar. Bu hâl ancak Mevlevîhâne'ye hastır. Vaktiyle taam iki veya üç kaptan mürekepte. Fakat sonraları dervişler ihtiyaçlarını bizzat temine mecbur edilmişlerdir.

Mevlevîler, tekkelerinde taam edebilirler. Herkes umumi sofrada değil, kendi hüccesinde yer. Fakat üç veya dört kişilik sofraya tertibi memnu değildir. Mevlevîlerin evli olanları bile âyine takaddüm eden gece tekkede bulunarak o geceyi tekkede geçirirler. Vaktiyle bir derviş, kendini geçindirmedeği takdirde, akrabası veya şeyhi tarafından idare olunurdu. Halbuki son zamanlarda buna riayet edilmemeye başlandı.

Dervişler hiçbir abd ile mukayyet değildir. Diğer bir tarikata geçmek, batta tarikat hayatını terk ederek işlerine gelen bir mesleği ihtiyar etmek tamamen ellerindedir. Fakat bunu yapanlar pek azdır. Derviş, hayatında mensup olduğu tarikata sadık kalmayı vazife sayar.

Tarikatlar, âyin, erkân itibarıyla birbirinden ayrılmıştır. Hemen her tarikatın usûlü, dervişin ilk yedi esmâ-yı ilâhiyeyi her gün birçok defalar zikretmeğe memur olmasından ibarettir:

Lâ İlâhe İllallah, Allah, yâ Hû, yâ Hak, yâ Hayy, yâ Ebed, yâ Kâdir, esmâ-yı şerîfesi, dervişin zikretmeğe mecbur olduğu esmâ-yı ilâhiye idi.

Bununla beraber her tarikatın kendisine mahsus âyini vardır. Bazı tarikatların sûret-i âyini şeklen müşâbihdir. Rifâîler, Kadirîler, Halvetîler şekil itibarıyla pek az bir fark ile âyin yaparlar. Lâkin Mevlevîlerin âyini başkadır.¹³

Yörükoğlu'nun vermiş olduğu esmâ-yı ilâhiye, bilinen yedi isim sıralamasına uygun düşmemektedir.¹⁴ Ancak bilindiği üzere, zikir sıralaması hususunda çeşitli uygulamalar mevcuttur.¹⁵ Anlaşılan bu yıllarda Manisa'da uygulanan usûl yukarıdaki gibiydi.

Yörükoğlu'na göre Manisa'nın belli başlı tarikatları şunlardır: Mevlevîlik, Nakşîlik, Rifâîlik, Kadirîlik, Uşşakîlik¹⁶

2. Mevlevîlik

Yörükoğlu, eserlerinde Mevlevîliğe özel bir önem verir. Bunun sebebi Saruhanoğullarından itibaren Manisa'da Mevlevîliğin özel bir konumda olmasıdır. Beyliğin ikinci hükümdarı olan İshak Çelebi devrinde Manisa'ya gelen

¹³ MT, s. 97.

¹⁴ Yedili tasnif Seyyid Yahya-yı Şirvanî'ye ait olup kendisinden önce seyr-i sülûkta kullanılan dört isme (Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak), üç isim (Hayy, Kayyûm, Kahhar) daha ilave etmesi sonucu oluşmuştur, bkz. Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarîhi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1992, s. 255.

¹⁵ Örneğin Recep Sivasî, Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Vedûd, Vehhab sıralamasını yapmıştır, bkz. Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayıncılık, 1984, s. 74.

¹⁶ MMT, s. 138.



bu tarikat, İshak Bey'in de Mevlevî olmasıyla büyük bir güç kazanmış¹⁷ ve Osmanlı devrinde de etkisini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁸

“Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tesis ettiği bu tarikat, kendi ailesine intisab eden İshak Çelebi tarafından neşredilmiştir. Manisa'da Mevlevîhâne Tepesi denilen mahalde inşa edilmiş olan tekke de âyinlerini yaptırmıştır. Bu tekke asırların tabriyatından kurtulmakla beraber bilahare yaptırılan tekke de ahfadı tarafından kendi eserine ittiba edilmiştir.”¹⁹

Bu özel konum şehirde önemli bir Mevlevîhâne yapılmasının²⁰ sebebi olmuştur:

“Müceddid, intizamperver İshak Bey; Manisa'nın umumi idaresini tensik etmekle beraber inşa ettirdiği müessesat-ı dinîyye içinde pek güzel bir bey'ette tarik-i Mevlevîye'nin âyini teyid etmek maksadıyla Mevlevîhâne'yi inşa ettirmişti. Şebirin iki tarafını tabdid eden Akbaldir – Mevlevîhâne dereleri arasında şebirin en havadar, en güzel mahallinde, şebirin menâzır-ı umumiyesini şua-yı basarın tabdid edeceği bir mevkide bina olunan Mevlevîhâne, şeklen murabba bir binadır. Şimale nâzır bir medhalden girilerek kemerle mestur bir mahalden geçilir. Bu binanın tam ortasında büyük bir kubbe ile mestur âyin mahalli göze çarpar. Bu kubbenin dâire-i ufkiyesine geçilmiştir. Ancak kubbe kuvâsımın intişarını teminen köşeler müselles-i kürevîlerle kubbenin dâire-i ufkiyesine geçilmiştir. Âyin mahalli dört cihete doğru kemerle mestur olarak uzanmıştır. Kibleye doğru imtidâd eden kemer altında namaz kılınır, ibadet edilir. Şimale doğru ilerleyen kemerden bir kapı ile dışarı çıkılır. Ancak yanlarda uzanan kemerlerin altında ocaklı ikişer-dörder oda mevcuttur. Bu odalardan medhale yakın duvara açılmış bir medhalden büyük odalara girilir. Buna mukabil duvarda küçük bir kapıdan merdivenle binanın üstüne çıkılır, ezan okunur. Hulâsa yekdiğerine muvazi imtidâd eden gündoğu ve batı duvarları istikametinde üçerden altı büyük oda mevcuttur. Bunlar, âyin mahallini tabdid eyler. Her oda pencerelerle tenvir edilmiştir.”²¹

Yörükoğlu, Mevlevîlik ve âyin-i şerifleri için ise şunları yazmaktadır:

“Her tarikatın kendisine has; müessisi tarafından konulmuş muayyen usûl ve erkânı bulunur. Tarikat erbabı, meşâyıbı; giydikleri elbiseler ve serpuşlarıyla birbirinden tefrik edilirler. Tarikatın her biri; bir şeybin, bir post-nişnin idaresine tabidir.

Bu tarikatların ekserisi; teberrular veya şeyhlerin kendi varidatıyla idare olunurlar. Mamefih bazı tekkelerin idaresi bususunda vakıflar tesis edilmiştir.

Mevlevîhâne'den maada hiçbir tekkenin dervişlerinin iaşesi temin edilmez.

¹⁷ Feridun M. Emecen, “Saruhanoğulları ve Mevlevîlik”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001, s. 133-155.

¹⁸ Sezai Küçük, “Manisa Mevlevîhânesi”, *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 16.

¹⁹ *MMT*, s. 139.

²⁰ Manisa Mevlevîhânesi için bkz. Bârihüdâ Tanrıkorur, “Manisa Mevlevîhanesinin Restorasyonu: Tenkid ve Teklif”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995, s. 331-337.

²¹ *MT*, s. 54.

Mevlevîlerin çile çıkarıcıları, dedegânları, tekkede yemeğe mezundurlar. Herkes umumi sofrada değil, kendi hücrelerinde yer, içer, yatar. Fakat üç dört kişilik sofraya tertibi men edilmiştir.

Mamaşîb dedegâhın müteahhil olanları bile âyine takaddüm eden gece tekkede bulunarak geceyi orada geçirir.

Dervişler; hiçbir kayda tâbi değil, hiçbir abd ile merbut değildir.

Binaenaleyh serbest ve tam bir hürriyete mâlik sayılabilir. Bu suretle diğer bir tarikata intisab etmek, hatta tarikat hayatını terk ile yeni bir meslek intihâb etmek hakkını haizdir. Fakat bunu yapanlar pek az bulunur. Vaktiyle her derviş, tarikat hayatına sadık kalmayı bir vazife sayardı. Halbuki ehyem bu zihniyet tamamıyla sarsılmıştır. Manisa Mevlevîhânesi, İshak Çelebi'nin tesis ettiği bir vakfın âşâr, ağnam ve gâllesiyle idare edilir. Pek zengin bir menba-ı varidata mâliktir.

Tarikatlar, âyin, erkân itibarıyla birbirinden ayrılır.

Cuma geceleri Mevlevîlik de dâhil olduğu hâlde hemen bütün tarikatların usûlü, dervişin ilk yedi esma-ı ilâhiyeyi her gün birçok defalar zikretmeğe memur olmaktan ibarettir.²²

Lâ ilâhe illallah, Allah, yâ Hû, yâ Hak, yâ Hay, yâ Ebed, yâ Kâdir esma-ı İlâhiyesi; dervişin evrâdını, ezkârını teşkil eyer.²³

Yörükoğlu, âyin-i şerif hakkında da şu bilgileri verir:

“Mevlevîlerin âyini başka şekil ve tertiptedir. Dervişler arkalarında “tennûre” denilen fistanlarla, başlarında “sikke” denilen küllâhları bulunduğu halde semâhâneye gelirler. Semâhâne parmaklıklarla ifraz edilmiş bir daire tarzındadır. Yani dervişlerin âyin maballi, temâşacıların, zâirlerin oturdukları mevkiden trabzanlarla ayırılmıştır. Umumi sahanın kablesinde bir mihrap bulunur. Şeyhin oturacağı maballin arkasında tarikat müessisinin ismini muhtevi bir levha aslıdır.

Dervişler, semâhâneye şeyhten evvel gelirler, silsile-i merâtibe riayetle otururlar. Şua-ı basarîleri nisf-i kutr istikametinde, semâhânenin husule getirdiği dairenin merkezinde toplanmak suretiyle şeyhin postunun sol tarafını takip ederek diz çökerler. Şeyh gelirken dairenin mubitinde diz çöken dervişler, sakın bir vaziyet alırlar ve hey'et-i muganniye terennüme başlar. Şeyh semâhâneye dâhil olarak müessisin levhasına karşı huşûa varır. Dervişler de ona iktifâ ile başlarını, boyunlarını eğler (keserler). Sonra şeyh postunun üstüne oturunca dervişler secdeye kapanırlar. Maamâfih ilk defa bu hareketi dervişleri imtisâl etmek üzere şeyh icra eder.

Bu sırada sesi yüksek olan hey'et-i muganniyeden birisi, kendilerine tahsis edilen mahalde hazin, abenkâr, rûhnevâz sadâsıyla Mesnevî-i Şerif okur. Bunun terennümâtı arasında Hazret-i Mevlânâ, Şems-i Tebrizî isimleri geçtikçe şeyh ve dervişler baş keserler. Secdeye kapanarak ayağa kalkarlar. Bunu müteakip şeyh, sâkin, mevzun adımlarla semâhânenin merkezine varır. Bir dâua okuduktan sonra geri geri aynı mevzun, muttarit adımlarla çekilir. Postunun

²² Bu noktada Yörükoğlu'nun yanıldığını düşünüyoruz. Konuyla ilgili çalışmalarda Mevlevî âyin-i şerifinde esmâ çekmekten hiç bahsedilmemiştir. Sadece “Allah” ismi çekilir, bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983, s. 411-413.

²³ MMT, s. 139-140.



üzerinde oturup boyun eğer.

İşte bu esnada meydancı tabir olunan bir derviş, şeyhin karşısına gelir, boyun keserek elini öper. O da meydancının sikkesinin tepesinden öperek mukabelede bulunur. Bu râsimeyi icra eden meydancı; başını eğerek şeyhten uzaklaşır. Semâhânenin muhitinde hareket eder. Diğer dervişler, meydancıya imtisâlen şeyhin elini öptükten sonra onu, meydancıyı takip ederler. Bu muhit üzerinde üç defa dolaşırlar. Fakat her derviş, şeyhin bulunduğu mevkiin karşısına gelince boyun keserek sâkin bir surette devreder. Üç devri müteakip kendilerine hâs hareketi icra ederler.

Mevlevîlerin âyini de üç sabne teşkil eder. Lâkin bunların âyini, Rifâî, Kadirîlerinki gibi cenbî bir hareket olmayıp devri bir hareketten ibarettir. Gözler yumulu, kollar havaya, semâya kaldırılmış olduğu halde sol ayaklarının parmakları üzerinde dönerler. Binaenaleyh bunların devri hareketleri, beşer veya onar dakika fasıla ile üç defa olur. Bu hareket-i devriye sırasında bey'et-i muganniye ilâhiler okur, Mevlevîlere has olan âlât-ı musikiyeyi çalarlar. Bazan devre şeyh de iştirak eder. Şeyh Semâhânenin merkezine giderek devre başlar. Dervişler etrafında dönerler. Mevlevîlerin şu tarz manzarası; manzume-i şemsîyenin hareketini, devrini tanzîr eder. Üçüncü sabnenin bitiminde şeyh dua ederek semâa nihayet verilir. Fakat Mevlevîlerin, bu âyinden başka vazîfeleri vardır. Bazan saatlerce ibadet etmek, murakabeye dalmak üzere hücreye kapanırlar. Diğerleri lâyenkati "Hu", yahut "Lâ İlâhe İllallah" diyerek geceyi geçirir, riyâzete girer. Bu riyâzete "Çile" denir.²⁴

Manisa Mimari Tarihi isimli eserinde ise yukarıdaki bilgileri biraz değiştiren ve yeni bazı malumatla şu şekilde yazmıştır:

"Tennure denilen fistanları, sikke denilen serpuşlarıyla ayırt edilen Mevlevîler, Cuma günü namazı müteakip murabbaî bir zeminin ortasında, parmaklarla ifraz edilen bir daireye, semâhâneye gelirler. Bu daire harici muhitinde tevessü eyleyen saba, zâirler tarafından işgal edilir. Umum sabanın kablesinde bir mihrap bulunur ve şeyhin "Çelebi"nin oturacağı mahallin arkasında, sütunlara inen duvar üzerinde tarikat müessesinin levhası asılmıştır.

Şeyhten evvel semâhâneye gelen dedegân, meratip silsilesine riayet ederek otururlar. Şua-ı basarîleri nısf-ı kutr istikametinde, semâhânenin merkezinde toplanmak temerküz etmek suretiyle şeyhin postununun sol tarafını takip ederek diz çökerler. Şeyh gelirken dairenin muhitinde diz çöken dervişler; sâkin ve sâkit bir vaziyet alırlar.

Şeyh semâhâneye dâbil olurken müessesinin levhası karşısında boynunu kesmek suretiyle huşû ve tâzîm eseri gösterir. Bütün dedegân ona imtisâl eylerler.

Şeyh, semâhâneyi teşkil eden daire muhitinin bir tarafında açılmış mahalden girerken bütün dedegân secdeye kapanarak ayağa kalkarlar, şeyhi istikbal merasimi yaparlar.

Şeyh; postunun üstüne oturunca dervişler, tekrar secdeye kapanırlar. Mamafih ilk defa bu hareketi şeyh yapar.

Bu sırada vakıfnâmede adet ve miktarı kayıt ve tesbit edilmiş olan bey'eti muganniye ve mutribeden birisi, kendilerine tahsis edilen mahalde hazin, abenkdar sadasıyla (Âyin-i Şerif) okur.

Bu sırada Hazret-i Mevlânâ isimleri okundukça şeyh ve dedegân boyun keserler. En

²⁴ MT, s. 99.

nihayet Şems-i Tebrizî'nin isminin okunmasını dervişlerin secdeye kapanarak ayağa kalkması takip eyler. Semâbâne muhitini üç defa doladırlar.

Bunu müteakip şeyh; sakın ve mevzun adımlarla semâbânenin merkezine gidip bir dua okuduktan sonra geri geri muttarit ve mevzun adımlarla çekilir, postunun üzerinde durup boyun keser.

İşte bu sırada meydancı veya ser-tabbah, hulâsa en kadim bir dede; şeyhin karşısına gelip boyun kestikten, elini öptükten ve dede de onun sikkesi üzerine dudaklarını koyduktan sonra ayrılır. Bütün dedegân buna imtisal eyler.

Bunu müteakip kendilerine hâs hareketi, cenbî değil, devranî hareketi icra eylerler.

Mevlevîlerin âyini dört safhayı teşkil eyler. Hepsi birbirine benzer.

Her derviş; gözler yumulu, kollar semaya ve yanlara müteveccib, sol ayaklarının parmakları üzerinde dönerler.

Bunların bu tarz âyini, beşer onar dakika fasıla ile dört defa yapılır.

Bu hareket-i devranîye sırasında onları heyecana getirmek için bey'eti muganniye ilâhiler okur, ney, ud, kanun vesaire çalarlar.

Dördüncü safhayı müteakip şeyhin duası, âyinin nihayet bulunduğunu bildirir.

İşte Manisa'da bu tarz âyini yaşayarak, türbelerde gömülen ve açıklarda veya merkadlarda defnedilen pek çok eşhas bulunur:

Saruhan Bey Türbesi, İshak Çelebi Türbesi, Çöplü Dede Makberi, Şeyh Mustafa Efendi Türbesi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi Merkadı, Hacı Muhiiddin Efendi Merkadı²⁵

2.1. Saruhan Bey

Yörükoğlu, yukarıdaki alıntının son kısmından da anlaşılacağı üzere Manisa'da yaşayıp vefat etmiş bazı Mevlevî zevat hakkında da bilgiler vermiştir. Bunları yukarıdaki sıra ile nakledelim:

Yörükoğlu, Saruhan Bey'i Mevlevî olarak kabul etme sebebini eserlerinde açıklamamıştır. Bu beyin Mevlevîliğine dair elimizde sağlam bir bilgi yoktur. Sadece Çelebi Âbid'in bu beyle görüşmüş olma ihtimali vardır.²⁶ Tahminimizce araştırmacımız Manisa'daki mahalli rivayetlere göre hareket etmiştir. Saruhan Bey ve türbesi için şunları yazmaktadır:

“Saruhan Bey'in türbesi, Körbâne mahallesinde bir caddeye nâzır mahalde inşa edilmiştir. Türbeye, şimale nâzır bir mahalden, zeminden yüksek bulunduğu cihetle birkaç basamak merdivenle girilir. Selçukîler'in pâ-y-dâr ve lâyemut hatıratını terennüm eden türbede Saruhan Bey ile torunu Hızırşah Bey medfundur. Manisa'nın uç beylerinden olan Saruhan Bey, zekâ ve kabiliyet-i tensikîyesiyle memleketin âsayış ve intizamını temin etmiş, Selçukîler'in inbitaliyle ilân-ı istiklâl etmiştir.”²⁷

²⁵ MMT, s. 141-143.

²⁶ Emecen, a.g.m., s. 141.

²⁷ MT, s. 55.



Manisa Mimari Tarihi adlı eserindeyse bu zât ve türbesi hakkında şunları yazmaktadır:

“Selçuk emîrlerinden ve uç beylerinden Saruhan Bey, kendi ismine izâfe edilen Saruhan dâbilinde beylik yapmıştı.

Millî an’anâta nazaran Byzantine’lere pâyitaht ittihâz edilmiş olan Manisa’yı pek garip bir hile ile zapt etmişti. Keçilerin boynuzlarına yapıştırıp yaktıkları mumların ışıkları her tarafa serpilirken, zifîrî karanlıklar aydınlanırken Sipyulus dağından sarkın kuvvet Bizans’ın Niften sonra pâyitaht yaptıkları bu şebri yapılmıştı.

Anadolu, Irak, Kilikya vesâir taraflarda seyahat eden Arap seyyahlarından İbn Batuta’nın temâsa gelerek iktidâr ve istîdâdına mütehayyir kaldığı Saruhan Bey; Saruhan’ın âsâyişini temîn, umumi idâresini tensik ve tanzîm ettikten sonra ihzâr ve techîz ettiği kuvvetlerle Rumları Adalar Denizi sâbiline kadar sürmüştü.

Bilâhare vefat eden Saruhan Bey, yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.

Türbe, pek yüksek bir zemîn üzerine inşâ edilmiş ve şimâle nâzır bir kapı açılarak birkaç basamakla içerisine girilmesi temîn edilmiştir.

Türbe, pek mütevâzi ve sâkin, ebedî müsterîh bir hayâtı pek canlı bir sûrette tasvîr edecek derecede sâde ve zîyнетten mabrûm olarak yapılmış ve üzeri kubbe ile örtülmüştür.

Mamafih bu türbeye yalnız kendisi değil, oğullarından İhyas, Süleyman ve Hızır Şah Beyler de defnedilmiştir.

*Türbenin bulunduğu mahalleye “Körbâne” tesmiyesi; Fâtih’in hocası Molla Hüsvrev’in bu mahalde ikamet etmesinden, “Gûrânî mahalle” sinin tabrif edilmesinden neş’et etmiştir. Tafsilâtı muharririn *Manisa Tarihi*’nde bulunabilir.’²⁸*

2.2. İshak Bey

İshak Bey için ise, *Manisa Tarihi*’nde şu bilgileri vermektedir:

“İshak Bey’in türbesi en muhteşem ve en müdebdedir. İnşa ettirdiği Camii Kebir’e muttasıl olarak yapılmıştır. Şimale nâzır kapısının önünde kemerle örtülü bir dehliz mevcuttur. Türbe, zeminden yarım metre kadar yüksektir. İçeriye bir iki basamak merdivenle çıkılarak girilir. Kapının iki tarafı Bizans’ın bir hatıra-i nefisini, heykeltraşisini terennüm eden, ince, nârin, abenktar, beyaz somakiden işlenmiş, ortası âdeta düğümlenmiş [...] tarzını andıran sütunlarla müzeyyendir. Kapıdan girilince sol tarafta bir kadın, karşısında İshak Çelebi, yanında oğlu medfundur. Türbenin bütün duvarları yazılı levhalarla müzeyyendir. Kubbesi Selçuk-Osmanlı mimarisinin bir şekli-i mümtezcidir. Bu zeki, idareşinâs simanın kendisine, müessesatına has evkâfi vardır. Karaoğlanlı tımarının hâsılatı müessesatının imarına tahsis olunmuştur.’²⁹

Manisa Mimari Tarihi’nde ise aşağıdaki malumat vermiştir:

“Türbe zeminden yüksek bir mahal üzerine inşâ edilmiştir. Türbe kapısının iki tarafı-

²⁸ MMT, s. 41-42.

²⁹ MT, s. 55.

ni tezyin eyleyen sütûnlar; beyaz somakiden yapılmış ve pek mâbirâne [...] ³⁰ tarzında, ortasında gûyâ yekdiğeriyle bir düğümle birleşmiş yekpâre sütun manzarasını andırır.

Tabfif kemerinde

“Selâmünaleyküm tıptum fedbuluba halidîne” kitâbesi görülür.

Mamafih sütunların üzerinde bir mânâyı ifâde etmek maksadıyla bir murabbanın re’slerine konan dört noktanın tevlid ettiği şekil, bir haç gibi görülür.

Bu allégorie ile plânda G harfiyle gösterilen sütun başlığının ortasında, hakk edildiği halde şekil, izi kaybolmayan istavrozun kabartmasına tesadüf edilir.

Türbenin dâbili; çini, mozayik vesâir fayanslarla tezyin edilmemiştir. Ancak gün doğuya müteveccih duvarına açılan pencerelerden birisi câmiin dâbiline, diğeri son cemâat mahalline, gün batıya açılan iki pencere dershânenin avlusuna bakar.

Bu türbeye İshak Çelebi ile iki oğlu, bir zevcesi defnedilmiştir.

İshak Çelebi’nin sandukasındaki Türkistan şahlıya bazı levhalar, dâbili manzarayı süsler.

Dershânenin önü yüksek ve büyük bir kemere istinad eden yarım kubbe ile örtülmüştür. ³¹

2.3. Çöplü Dede

Saruhanoğulları beyleri olan yukarıdaki zatların ardından Yörükoğlu, yakın zamanlarda yaşamış Mevlevî zevat hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan ilki Çöplü Dede’dir. Mezar taşındaki “*Bezm-i Hağka vuslat etdi Hağ diye Çöpli Baba*” mısraının da gösterdiği gibi h. 1297 [m. 1879] yılında vefat eden bu zât hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Çöplü Dede, Mevlevî tarikatına müntesip, harabatî bir tabiat sabibi idi. Bu tabiatı, kendisini pek süflî, pek perişan bir hayat yaşatmıştı.

Pek yakın bir mazide yaşayan Çöplü Dede, halkın büyük bir ibtiram ve tazimine mazhar olmuştu. Bu ibtiram ve tazimi, abalının dilleriyle intikal ile ahfada bırakılan an’ane, rivayetler tevlid etmişti.

Çünkü Çöplü Dede, an’ane ve rivayetlerin tesis ettikleri kanaat ve zihniyete göre kalplerin, ruhların esrarına muttali bir sima olarak yaşamıştı.

Gureba hastanesinde kendisine tahsis edilen odadan hiçbir suretle dışarı çıkmayan ve bütün ihtiyaç ve zaruretlerini orada defeden Çöplü Dede’nin ikametgâhı, gûya kokularla ta’tir edilmiş salonlardan daha ziyade koku serperdi.

Herkesin, ulema ve ekâbirin, erkek ve kadının ziyaretine mazhar olan Çöplü Dede, zâirin hücresi kapısından girerken kalbinin esrarını keşfe mazhar olurdu.

Memleketin Camii Kebir mahallesinde, Kadirihâne dergâhında medfun olan Çöplü Dede’nin mezar taşındaki kitâbesi, halkın kanaat ve hürmetinin derecesini ispat eyler.

³⁰ Okunamayan kelimeler köşeli parantez içinde verilmiştir.

³¹ MMT, s. 28-29.



[Fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün]

Hüve’l-Bâkı 1297[M. 1879]

*Mağnisānuñ bir veliyy-i kāmili Çöpli Dede
Şüret içre dīde-i ‘ālemden etdi ihtifā*

*El çeküp hāşāk-ı dünyādan o zāt-ı zü’l-himem
Oldı kurb-ı maqşad-ı medfende şimdi pür-şafā*

*Her cihetden keşfi rüşen şāf-dil bir pīr idi
[eksik mısra]*

*İhtiyār-ı zillet etmişdi kemāl-i şabr ile
Bildigiçün ‘ālem-i hestī-yi dār-ı ibtilā*

*Gevher-i ‘irfān ile ma‘mūr idi ma‘nide līk
Gösterirdi kendini ehl-i harābāt şüretā*

*Rūh-ı pākinden hemīşe isti‘āne eylegil
Budur ol ehl-i kubbūrun kīmyāsı bī-riyā*

*Rihlet-i tārīhin Āşım söyledi ilhām ile
‘Bezm-i Haqqa vuşlat etdi Haq diye Çöpli Baba’*

*Ruḥuna Fātiḥa*³²

2.4. Mustafa Şefik Efendi

İkinci olarak II. Mevlevîhâne’yi³³ yaptıran Mustafa Şefik Efendi hakkında bilgi verilmektedir. Ancak bu noktada Tanrıkorur’un verdiği bilgiyle Yörükoğlu’nun verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Tanrıkorur’a göre

³² MMT, s. 143-144.

³³ Bu mevlvîhâne için bkz. Nuran Tezcan, “Manisa Mevlvîhânesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1994, s. 191 vd.; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlvîhanelerinin Mimari Özellikleri, II-Katalog*, Konya: Selçuk Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000, s. 398-403; Bârihüdâ Tanrıkorur, İkinci Manisa Mevlvîhânesi, *Uluslararası Mevlânâ ve Tasavvuf Geleneği Sempozyumu, 09-10 Ekim 2010 Manisa*, basılmamış bildiri; Bu mevlvîhânenin son kalıntılarının da bir belediye başkanının marifetiyle nasıl yıkıldığının hazin hikâyesi için bkz. Nejdet Bilgi, “Tarihî Hâfızamız ve Manisa”, *Manisa Dergisi*, 21-22 (Haziran-Aralık 2001), 73-78.

Mustafa Şefik Efendi I. Mevlevîhâne'nin son şeyhidir, II. Mevlevîhâne'yi yaptıran ise, yeğeni Nakîbzâde Çelebi Mustafa Efendi'dir ve vefat edince mevlîhânenin haziresine gömülmüştür.³⁴

Tanrıkorur, bu bilgiyi Keşfi Karadanışman'dan öğrenmiştir. Bu yıllarda oldukça yaşlı olan Karadanışman'ın aynı aileden olan bu iki zâtı birbirine karıştırması pek olasıdır. Kaldı ki Karadanışman, yaptığı bir çalışmada II. Mevlevîhâne'yi kuranın Nakibzâde Mustafa Şefik Efendi olduğunu söylemektedir.³⁵ Yörükoğlu ise 1910'lu yıllarda burada olan ve hadiselerle daha yakın olan bir kaynaktır. Dolayısıyla bizce Yörükoğlu'nun bu konuda verdiği bilgileri kabul etmek daha makuldür. Yazar, Mustafa Şefik Efendi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Mustafa Şefik Efendi, âlim ve pek dindar bir zât idi. Mevlevî tarikatındaki lâbutî hayata müncezîb olarak intisab etmişti. Bu intisab kendisinin ruhunda ilâhî bir âlem yaşatmıştı.

Bu ağır ve şişman vücut Mevlevîhâne semâbânesinde dönmesinde bir hazz-ı ruhanî duyardı.

Eski Mevlevîhâne'nin inşa edildiği yüksek tepeye kadar çıkmak için bir yorgunluk bile duymazdı. Fakat bu hal, hayat-ı şebâbete tesadüf ettiği anlarda vaki idi.

İhtiyarladığı sırada o yüksek tepenin, hâkim mubitindeki dergâha gidemeyecek dereceye gelmişti. Şehir dâhilindeki şimdiki dergâhın bulunduğu mahal, çulbaların tezgâhlarıyla, sanat-kârların faaliyet sahası idi.

Mustafa Şefik Efendi, burasını satın almış, semâbâne yaptırdıktan sonra şeyh ve dedegânın buraya gelmesine sebep olmuştu.

Mustafa Şefik Efendi, tarikat uğrunda pek büyük fedakârlıklar göstermişti. Hayrât ve hasenâtı pek severdi.

Bilabare vefat eden Mustafa Şefik Efendi, hürmeten kendi namına Mevlevîhâne dâhilinde yapılan türbeye defnedildi.”³⁶

Yörükoğlu, maalesef bu zâtın mezar kitâbesini vermemiştir.

2.5. Ser-tabbah Hüseyin Efendi

Yörükoğlu, üçüncü olarak II. Mevlevîhânedeki medfun bulunan Ser-tabbah Hüseyin Efendi hakkında bilgi vermektedir. Mezartaşındaki “*Merd ü âgâh-ı hakikatdir Hüseyin-i Mevlevî*” ifadesinin ebced hesabıyla karşılığı h. 1318 [m. 1900-1901] olduğundan, bu tarihte vefat ettiği anlaşılmaktadır:

“Hüseyin Efendi, Mevlevî tarikatında mevcut silsile-i merâtibi görmüş ve pek çok seneler onun ruhanîyetinden zevk duymuştu.

³⁴ Tanrıkorur, a.g.b., s. 398.

³⁵ Keşfi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa: Turizm Derneği Yayınları, s. 6.

³⁶ *MMT*, s. 145.



Mamañih tekkenin iaşesinin temin ve tanzîmi vazifesini derubte eyleyen Hüseyin Efendi, bundaki vukuf ve istikametini ibraz etmişti.

Tab'an sâkin ve sakit, ruhen ve kalben pek yüksek idi.

Bir asırlık bir hayata mazhar olduktan sonra vefat eden Ser-Tabbah Hüseyin Efendi Mevlevîhâne'de, Mustafa Şefik Efendi türbesinin haricinde ve fakat müşterek sakıfı altına defnedilmişti.

Mezar taşının kitâbesinde şunlar yazılmıştır:

[Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

*“Şâf bir dervîş idi zâ'ir şu kabriñ şâhibi
Çeşm-i pâki ravza-i mağberde oldu münzevî*

*Magnisa dergâh-ı pür feyzinde ser-tabbâh iken
Başladı tar gelmeğe merhûm için dünyâ evi*

*Çünkü bir 'aşra karîb itmişti imrâr-ı hayât
Âhiretde istedi ol zâtı şâhib-meşnevî*

*Düşmedi her dem dilinden ism-i celâl³⁷
Berç ururdu cebhesinden nûr-ı Haqqın pertevi*

*Bâ-ı Bismillâh ile târihin itmâm eyledim
'Merd ü âgâh-ı haqîkatdir Hüseyin-i Mevlevî'*

Rûhuna rızâenlillah Fâtiha³⁸

2.6. Hacı Muhiddin Efendi

Son olarak da Hacı Muhiddin Efendi üzerine malumat verilmiştir. H. 1304 [m. 1886-1887] tarihinde vefat eden, bu zâtın Mevlânâ soyundan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mevlevîhânedeki görevi hakkında bilgi yoktur. Konuyla ilgili kaynaklarda da şeyh olarak adı geçmeyen³⁹ bu zât hakkında bildiklerimiz Yörükoğlu'nun yazdıklarından ibaretdir:

³⁷ Kalıpta eksiklik var.

³⁸ MMT, s. 146; Bugün mezar taşı Manisa müzesinde kırık olarak mevcuttur, bkz. Alpay Bizbirlik, “Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Manisa Şebri Bilgi Şöleni Bildiriler 29-30 Eylül 2005 Manisa*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Kültür ve Spor Kulübü Derneği Yayınları, 2006, s. 123.

³⁹ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yayınları, 2003, s. 211.

“Hacı Mubittin Efendi, Hazret-i Mevlâna'nın izini takip ederdi. Mesnevi mefkûresi için bir şabeserdi. Ondan aldığı zevki, hiçbir şeyden almazdı. Sâkin ve sâf bir tabiat ve ruhta idi.

Haluk tabiatı, mütevaazı rubu ile temayüz eylerdi. Konya'dan Manisa'ya geldikten sonra uzun müddet yaşamıştı. Bilabare ölümün çelik pençesine düşmüştü.

Hacı Mubittin Efendi vasiyeti üzerine Kadirîhâne dergâhı makberine defnedilmiştir.

Mezarının kitâbesinde şunlar yazılmıştır

Küllü men 'aleyhâ fân

Sülâle-i tâhire-i Hazret-i Mevlânâdan

Konevî merhûm ve mağfûru'l-muhtâc

İla rahmete rabbibi'l-ğafûr el-hâc Hacı Muhyi'd-dîn

Çelebi rûhıyçün Fâtiha

Sene 1304 ^{'40}

3. Rifâîlik

Manisa'da Rifâîlikle ilgili en erken bilgiye 19. Yüzyılda Ahmed Vehbi Efendi'nin şehirde tekke açması dolayısıyla rastlanmaktadır. Daha sonra güç kazanan tarikatın Entekkeliler, Karyağdı, Küçükşeyh, Osmanşeyh⁴¹, Gözlüklü Süleyman Efendi, Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi⁴² ve Ali Nâilî⁴³ isimli tekkeleri mevcuttu. Bunlardan ilk dördü Ma'rifî olup diğerlerinin hangi koldan olduğu bilinmemektedir. Karyağdı tekkesinin şeyhi Hasan Rüşdî Efendi'nin damadı olan Attar Mehmed Efendi idi. Dergâh, Yedi Kızlar türbesinin ve Kabak tekkesinin civarındaydı.⁴⁴ Osmanşeyh tekkesi ise Şehitler ilköğretim okulunun arkasındaki taş binanın arkasındaydı.⁴⁵

Yörükoğlu, bu tarikatla Kadirîliğin zikir törenlerinin çok yakın olduğu bilgisini vererek her ikisini beraber almıştır:

“*Âyinler, tekkenin istimaline mabsus bir odada yapılır. Bu odada bir mibrap bulunur. Bunun önüne ekseriya seccade, yahut bir post serilir. Şeyh, bunun üzerine oturur. Mibrabın üst tarafına tarikat müessisinin ismini muhtevi bir levha asılır.*

⁴⁰ MMT, s. 147.

⁴¹ Necdet Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003; *Hasan Rüşdî Divânı*, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003, s. 36.

⁴² Bu dergâhlar hakkında yegâne bilgiyi Yörükoğlu vermektedir.

⁴³ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s. 358.

⁴⁴ Özgül Başoğlu (Manisa, 1936, ev hanımı, Fevzi Bayoğlu'nun yeğeni) ile yapılan görüşme.

⁴⁵ Özgül Başoğlu ile yapılan görüşme.



Kadirî, Rifâî tekkelerinde şeyh, yedi esmâ-yı ilâhîyeyi zikre başlar. Müteakiben Kur'ân'ın muhtelif âyetlerini ağır ağır tilâvet ederler. Her durakta halkavarî oturmuş olan dervişler; 'Allah' yabut 'Hû' derler. Dirsek dirseğe dokunacak derecede yan yana diz çökerler. Mevzun bir surette baş ve beden harekâtı yaparlar. Ekseriyetle bedeni sağdan sola doğru tabrik ederler. Otururken yapılan bu harekâta ayakta da mevzun bir surette devam ederler. Rifâîlerde ve Kadirîlerde hareketler, üç sabneyi şâmindir. Mecmuu üç saatten ziyade imtidâd eyler.

- 1- Bütün dervişler, mihrabın önünde oturmuş bulunan şeybe arz-ı hulûs eder. Odanın ortasında nim daire teşkil eden postlarına kadar gelirler. Bunu müteakip hep bir ağızdan 'tekbir' getirirler. Kur'ân'ın ilk sûresini, Fâtîha-i şerîfeyi okurlar. Bundan sonra şeyh, 'Lâ ilâhe illallah' tevhidini yek edâ bir surette okumağa başlar. Bunu tekrardan fâriğ olmayan şeybe karşı dervişler, ellerini, yüzlerini, göğüslerini götürerek ve lâyenkatî bir taraftan diğer tarafa sallanarak "Allah" derler.
- 2- Şeyhin sağ tarafında bulunan ihtiyarlardan biri tarafından terennüm edilen na't-ı Peygamberî ile başlar. Bu müddet esnasında dervişler, öne ve arkaya sallanarak mütemadiyen 'Allah' derler. Bir çeyrek saat sonra ayağa kalkarlar. Dirsekleriyle yekdiğerini iterler. Cânibî hareket yaparlar. Sağ ayak daima yerinde kalır. Sol ayak daima hareket eyler. Fakat vücûdun cihet-i hareketine muhalif bir cihette hareketle 'Yâ Allah', 'Yâ Hû' derler.
- 3- Şeyhin sağ tarafında bulunan bir şeyh, ilâbi terennüm ettiği sırada dervişlerin hareketleri daha şedid olur. Şiddeti artırmak için onları ateşlendirmek üzere şeyhlerden birisi aralarına girer.
- 4- Yeni bir istirahatın sonra dördüncü sabne başlar. Dervişler, sarıklarını atarlar. Bir halka teşkil ederek kollarını yekdiğerinin omuzları üzerine koyarlar. Odayı muttarid adımlarla devr eylerler. Bu tarz hareket müstesna zamanlarda yapılır.

Bu sırada en ziyade yaşlı olanlar, şeyhin sağ tarafında bulunur. Yekdiğerini müteakip ilâbi okurlar. 'Yâ Allah', 'Yâ Hû' derler. Sesler gittikçe yükselir. Nihayet yorulmağa başladıkları esnada şeyh dairenin içine girer. Ortalarında ahz-ı mevki ile gayretlerini tezyîd için onların hareketlerinden daha şedid hareketler icra eyler.

İşte bu sırada kızgın demirler almaya tabammül ederler. Filbakîka mihrabın ve şeyhin münasip bir mahallinde, duvarda bulunan bıçaklar sâir ucu sivri âletler, tığlar, şişler bir hareketle daha yaparlar.

Dördüncü sabneden sonra iki derviş bu demir âletlerden sekiz veya dokuz tanesini alır. Kıpkırmızı oluncaya kadar ateşte bırakılır, şeybe takdim edilir. Şeyh bâzı dua okuduktan sonra tarikatın müessisinden istimdâd eder. Sonra kızgın demirlerin üzerine birkaç defa okur, onları ağızına yaklaştırır. Bâdehu dervişlere tevzi eder. Dervişler baz ile onları yalarlar, ısırırlar, ağızlarına sokarlar.

Kızgın demir elde edemeyenler, duvarda asılı bulunan bıçaklar üzerine atılırlar. Şiddetle duvardan çekerler. Ayaklarına, kollarına, göğüslerine biçbir ızdırab göstermeksizin vururlar.

Kadirîlerle Rifâîler arasında fark pek cüz'îdir. Kadirîler ateş yalamazlar. Mamafih kı-

*luç üzerine çıkarlar ve barekât icra eylerler.*⁴⁶

Nuri Yörükoğlu Manisa'da bu tarikata ait üç tekke hakkında bilgi vermektedir:

“Memleket dâhilinde diğer tarikatlar gibi Rifâî tarikatı da büyük bir tesir yapmış ve pek çok tekkelere açılmıştır. Bunların en mühimleri şunlardır:

*Antakyalı dergâhı, Gözlekli Süleyman Efendi dergâhı, Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi Dergâhı İlah.*⁴⁷

3.1. Antakyalı Dergâhı

Son yıllarda hakkında çeşitli yayınlar yapılan⁴⁸ ve Manisa'nın dinî ve toplumsal hayatında önemli bir yeri olan bu dergâh ve mensup olduğu kol olan Ma'rifîyye⁴⁹ üzerine Yörükoğlu, doğrudan bilgi vermemekle birlikte; bu kolun Manisa'daki temsilcisi olan Entekkeliler dergâhı hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir. Ayrıca Rifâî zikirleri hakkında verdiği bilgilerin bu kolun yaptığı zikir törenlerinin gözleminden çıktığını düşünmek çok fazla yanlış olmaz; çünkü bu yıllarda Manisa'da Rifâîliği temsil eden en önemli tekke burasıydı.

“Bu dergâh, Hacı Ahmet Efendi tarafından inşa ve tesis edilmiştir. Kendisi âlim, müttaki ve mutasavvıf bir adamdı. Dergâhın kapısı üzerinde şu kitâbeye nazaran

[Mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün]

*Ḥudāya ma'nevî dergâhına vuşlat için luṭf it
Açılsun bir cedîd kapu bize ḥulḳ-i Muḥammedden
İdüp imdâd-ı rûḥânî tevessülle ola himmet
Tarîkat pîri Şeyyîd Aḥmed-i eş-şeyḫ Rifâ'iden*

⁴⁶ MT, s. 97-98.

⁴⁷ MMT, s. 154. Yörükoğlu, listedeki son tekke olan Dandingöbek Hacı Mehmed Efendi Dergâhı hakkında bilgi vermemiştir.

⁴⁸ bkz. Necdet Okumuş, “Manisa Rifâî Dergâhı (Entekkeliler) (Sanat Tarihi ve Tasavvuf Tarihi Açısından Bir İnceleme)”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, 22/4 (Ekim 1993), s. 65-75; Alpay Bizbirlik, “Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi”, *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdett Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002, s. 179-193; Okumuş, *a.g.e.*; *Hasan Rüşdî Divânı*, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa 2003; *19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu 15 Kasım 2008*, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa 2010.

⁴⁹ bkz. Necmi Tarkan, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat Ma'rifîyye*, Pendik 1964; Atabey Kılıç, “Manisa-Demirci'de Görülen Alevî-Bektaşî-Rifâ'î Meşrepli Bir Tarikat: Ma'rifîlik”, *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2007. Atabey Kılıç'ın bu kolla ilgili diğer çalışmaları yukarıdaki makalenin bibliyografyasında mevcuttur.



Tarikatın Rifâî olduğu ve Hazreti Peygamberin ruhaniyetine istinaden visale mazhariyet kabil olacağı anlaşılır.

Pek çok zaman yaşayan ve tarikatın esaslarını telkin eyleyen Hacı Ahmet Efendinin vefatı üzerine kendine mabsus haziresine, türbeye defnedilmiştir.

Türbesindeki levhada şu tarz kitâbe, onun vefatı taribini bildirir.

Tarîkat-ı ‘aliyye-i kibâr-ı meşâyih-ı ‘izâmından

Esrâr-ı hakka ’l-yaqîn mürğ-i rûhı

Pervâz-ı âşiyân huld-ı berîn Anıkyalı

Eş-şeyh el-hâc Ahmed Efendi

1267[1850-1851]’⁵⁰

Burada verilen kitâbe ile bugün dergâhta olan kitâbe⁵¹ arasında bir uyumsuzluk vardır. Yukarıdaki metin dergâhtakinin kısaltılmış hâli gibidir. Bunun Yörükoğlu’nun eksik yazmasından mı yoksa dergâhın onarımları esnasında kitâbenin değiştirilmesinden mi kaynaklandığı anlaşılamamaktadır.

3.2. Gözlüklü Süleyman Efendi Dergâhı

Başka kaynaklarda adı bile geçmeyen⁵² bu tekke hakkında şimdilik yeğâne kaynak Yörükoğlu’dur. Bu tekke, İzmir’in Çeşme kazasından olduğu anlaşılan Gözlüklü Süleyman Efendi tarafından h. 1308 [m. 1890-1891] yılında açılmıştır. Süleyman Efendi, tüm servetini burası için harcamış, hatta sonunda dilenmek durumuna düşmüştür. Bu zât hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olduğu anlaşılan Yörükoğlu, maalesef başka bilgi vermemiştir:

“Yakın zamanlarda tesis edilmiş olan bu dergâh, müessesinin vefatıyla sönmüştür. Memleketin zengin bir ailesine mensup olduğu halde en muhtarib, en elim hayat akıbetlerini görmüş, servetini dergâhının zâir ve seyyablarını terfih ve ızaz etmek için feda eylemiş olan Şeyh Süleyman Efendi, bu muvakkat ve iğrenç hayatta tese’ül edecek dereceye gelmiştir.

Dergâhını büyük bir iştihak ve manevî merbutiyetle açan Süleyman Efendi, ölüm döşegünde bile hayatın merhametsiz kamçısından kurtulamamıştır.

⁵⁰ MMT, s. 154-155.

⁵¹ Kitâbe için şimdilik bkz. Okumuş, *a.g.e.*, s. 110, 112.

⁵² *Gözsüzler dergâhı* olarak bilinen tekke burası olmalıdır. Yeri bugünkü Entekkeliler dergâhının tuvaletinin olduğu tarafta çaprazda (kuzey batı istikametinde) kalıyordu. (Özgül Başoğlu ile yapılan görüşme.) Bu tekke “Hacı Süleyman Efendi Tekkesi” olarak bilinen ve Babakuyu mahallesinde (Bugünkü Topçuasım mahallesi sınırları içindedir) olan yer olabilir. Bkz. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1939, s. 124.

Dergâhın kapısı üstünde şu

Halk-ı eflâke nûr sebeb-i Muḥammed
Feyz-i envâr-ı edeb nûr-ı Muḥammed
Hak şalli ‘alâ Muḥammed ve âl-i Muḥammed
İzmirî Çeşmeli-zâde Süleymân Efendi
Evvel-i Ramazân
 1308 [1890-1891]

[Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün]

Bu dergâh-ı mu‘allâ mülk-i ‘irfân nâm ü şânedir
Cenâb-ı Seyyid Aḥmed er-Rifâî âşiyânedir
Ketebe Muşafa

kîtâbeye nazaran 1308 [1890-1891] tarihinde tesis edilmiştir.

*Bânisi yetmiş – yetmiş beş yaşında olduğu halde dergâhı derûnundaki haziresine defnedilmiştir.*⁵³

4. Kadirîlik

19. yüzyılda Kadirî tarikatının Manisa şehrinde iki tekkesi vardı.⁵⁴ Muhtemelen bunlardan biri, Yörükoğlu sayesinde hakkında bilgimiz olan Kadirîhâne idi. Yörükoğlu, Rifâî ve Kadirîlerin usûl bakımından birbirine benzediğini ifade eder. Araştırmacının Kadirî ve Rifâî zikir töreniyle ilgili *Manisa Mimari Tarihi*⁵nde verdiği bilgiyi nakledeyim:

‘Rifâî, Kadirî ve Uşşakî Tarikatları – Aralarında şekil itibarıyla pek az farklı olan bu tarikatların idamesi maksadıyla pek çok tekkeler tesis edilmiştir.

Bunların âyinleri, kâble duvarını bir mihrabın tezyin ettiği semâbânedede icra edilir. Mihrabın önünde serilen bir post, şeybe tabsis edilir. Mihrap kemerinin üstüne, her tarikatın müessesinin ismini muhtevî bir levha talik edilir.

Âyinlere ya öğle veya yatsı ezânını müteakip kılınan namazdan sonra başlanır.

Âyin, kısmen oturarak, kısmen ayakta iken yapılır.

Her tekkede şeyh, yedi esmâ-ı ilâhîyeyi zikre başlar. Onu müteakip Kur’ân’ın muhtelif âyetleri ağır ağır tilâvet edilir. Her durakta halkavarî oturmuş dervişler, ‘Allah’ yabut ‘Hû’

⁵³ MMT, s. 155-156.

⁵⁴ Nejdet Bilgi, XX. *Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, İzmir: Ege Ü., Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 1996, s. 240.



derler. Dirsek dirseğe dokunacak derecede yan yana diz çökerler, mevzun baş ve beden hareketleri yaparlar. Ekseriyetle bedeni sağdan sola doğru tabrik ederler. Otururken yapılan bu hareketlere, ayakta iken de devam eylerler.

Bu tarikatların hareketleri, dört sabneyi ihtiva eder, üç dört saat imtidâd eyler.

1-Bütûn dervişler, mihrap önünde bulunan şeybe arz-ı bulûs eyler, boyun keser semâhânenin ortasında nim daire teşkil eden postlarına kadar gelirler. Bunu müteakip tekbir getirirler. Ku'rân'ın ilk sûresini, Fâtîba'yı okurlar. Bundan sonra şeyh, 'Lâ ilâhe illallah' tevbi-dini yek âhenk okumağa başlar ve dervişler ona imtisâl ile mevzun ve muttarid hareket yaparlar, sallanırlar.

2-Şeybin sağ tarafında bulunan bir şeyh, na't-ı Peygamberî ile 'Allah' virdini yapar ve bu müddet esnasında dervişler, öne, arkaya sallanarak mütemadiyen 'Allah' derler. Bir çeyrek saat sonra ayağa kalkarlar, dirsekleriyle birbiri iterler ve canibî hareket yaparlar. Sağ ayak daima yerinde kalır, sol ayak hareket eder, fakat vücûdun cibeti harekete muhalif hareketle 'Yâ Allah, Yâ Hû' derler.

3-Şeybin sağındaki şeyh, ilâhi okuduğu sırada dervişlerin hareketleri artar, şiddetlenir. Şiddeti tezyid için şeyhlerden birisi araya girer.

4-Hafif bir tevakküfu müteakip dervişler, bir halka teşkil ederek kollarını birbirinin omzuna koyarlar. Muttarid adımlarla deverana başlarlar.

*Bazı hususi ve fevkalade ahvalde şeyhler, bazı garip hadiseler gösterirler.*⁵⁵

4.1. Kadirhâne

Kaynaklarda daha çok İbrahim Seydî zâviyesi olarak geçen bu yapı⁵⁶ hakkında çeşitli belgeler bulunmaktaysa da⁵⁷, kitâbelerini veren yegâne kaynak Yörükoğlu'dur. Çeşitli tarihlerde tamir edildiği anlaşılan dergâhın son tamiriyle Şeyh Mehmed Emin Efendi görevlendirilmiş olup bu tamirat 9 Şaban 1318 [2 Aralık 1900] tarihinde sona ermiştir. Burası hakkında Yörükoğlu aşağıdaki bilgileri vermektedir:

"Saruhan beyin torunu İsbak Çelebi'nin türbesi yakınında, yüksek ve manzarası itibarıyla hâkim bir mahalde inşa edilmiş olan Kadirhâne tekkesiyle, İbrahim Seyyid hazretlerinin türbesi, pek uzun bir zaman asırların tabripkâr elinden kurtulamamıştır.

Muhtelif zamanlarda, muhtelif şabsiyetler tarafından tamir edilmiştir.

⁵⁵ MMT, s. 148-149.

⁵⁶ Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1940, s. 58; Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, II*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946, s. 27, 81; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946, s. 41.

⁵⁷ Uluçay, *a.g.e.*, s. 58-59; Gökçen, *a.g.e.*, s. 41-42, 70; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 105-106; Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000, s. 155.

Tekke kapısının üzerindeki kitâbeye nazaran, 1318 tarihinde tamir edilerek son harâbî âsardan kurtarılmıştır.

Ķâdirihâne Dergâh-ı şerîfi

*Çok zaman kaldı bu dergâh mâil-i türâb
Mücedded ta‘mîrine şeyh Meħmed Emîni kıldılar erbâb
Cihân-ı kevneynde bulmasın ma‘mûru eyleyen harâb
Bânisi İbrâhim Seydî nûş eylesün kevser-i şarâb
Pîr ‘Abdülkâdirîden olmağ isterse feyz-yâb
İstikâmet hem selâmet evidir küşâdı böyle bir bâb*

9 şa‘bân 1318 [2 Aralık 1900]

Hayatı ve tarihî hüviyeti tabakakuk etmeyen İbrahim Seyyid, bir an’aneye göre İşhak Çelebi’nin sancaktarı idi, mâiyetinde pek büyük fedakârlıklar gösterdi.

Diğér bir rivayete göre İşhak Çelebi’nin şeyhülislâmı idi. Memlekette şeriat-ı İslâmiye’nin tamamî-i tatbikine itina ettiğinden şehir ve mülbakatında hiçbir haksız ve adaletsiz muamele yapılmazdı.

İşhak Çelebi’nin ahfada bıraktığı şereflî, ünlü hatıralarda bunun büyük tesiri görülmüştür.

İbrahim Seyyid’in, tekkenin idare ve işşesinin temini hususunda Yund dağında, Kilise köyünün âşâr ve ağnamını tahsis etmişti. Buranın varidatıyla idaresini düşünen İbrahim Seyyid’nin, bıraktığı vakıflardan, gallelerden sonraları mahrum kalan şeybler türbe ve tekkesini tamirden aciz kalmışlardır.

Hatta bu tekke ve türbe, bervechi âti levhadaki kitâbeye nazaran

[Mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün]

*Dil ü cândan sipâs ü ĥamd-i bî-ħad lutf-ı ‘irfâna
Yapıldı dil-küşâ cây-ı ferâħ-zâ ehl-i ‘irfâna*

*Ķarâb-ı ser-be-ser müşrif görünce bîr rüşen-dil
Serâser eyledi tecdîd müşâbih oldu rızvâna*

*Sitâyiş eylesün şâyestedür Vaşşâf-veş vaşfin
Nevâ-yı nağme-sâzın ide esmâ‘ cümle yârâna*



*Zehî bir cāy-ı ğam-fersâ sūrūr-āver neşâf-efzâ
Gönülden maḥv olur andan ne ḥācet başka seyrāna*

*Zehî vālâ maḳām-ı pūr-şafâ ervāḥ-ı ‘uşşâḳ
‘Acîb olmaz[sa]⁵⁸ gelinse zevḳ-i rūḥāniyle devrāna*

*Temāşāsında bir başka tecellî var bu dergāhîñ
Erenler ḥāzır ü nāzır olur gūyā bu meydāna*

*Ne denlü mürtefî‘dür ḳaşr-ı bünyād-ı mu‘allāsı
Nazar ḳābil eger diḳḳat olunsa baḥr-ı ‘ummāna*

*Bu gülşenden terennüm eyledi şevḳ ile çok ‘āşık
Nazar eyle civārından nevā-yı ‘andelibāna*

*O denlü dalğalandı zevḳ u şevḳ ile ḥayālātım
Temevvüc eyledi zîrā [...]⁵⁹ yemm-i dürefşāna*

*Yeñi tārîh-i cevher es‘ad-ı i‘vāz-ı dil buldı
Metin olsa sezā her mısra‘ı ebrū-yı ḥübāna*

*Hudā ‘āşıklarına ḳibleler müjde ‘Ali Beyden
Ne zîbā oldı himmetle gelin yā Hū ḳādirhāne*

Şa‘bānü’l-Mu‘azzam sene 1239

1239 [1823-1824]’da tamir görmüştür. İşte pek uzun zaman ibmâl edilen bu türbe ve tekke, mâzinin tarihî bir hatırasını saklamıştır.

Kendisiyle ailesi ve kerimesinin mefün bulunduğu türbenin bir duvarında bulunan tahta bir kılıç, buranın yegâne süsünü teşkil eder.

Denizli postnişini iken Manisa’ya, Kadirhâne dergâhı halîfesi olarak gelen Şeyh Muslibiddin, KİLİSE köyü zâviyesinin dergâha muhasses âşârının nisfî ile iktifa etmişti. Buna mütebayyir kalan padişah İstanbul’a celb ile damat etmişti.

Rivâyete nazaran padişah, şeyh abdest alırken,
-Ne olurdu! Şeyh bir kerâmet gösterse, diye düşündüğü sırada,

⁵⁸ Hece fazla.

⁵⁹ İki hece eksik.

-Ne saadet, ne mazhariyet! Sultan hanım su dökerken padişahın havlu tutmasından büyük keramet mi olur?

Tarzında latife etmişti. Merkez Efendi dergâhını imar ile ihyasına çalışmıştı.

Kadirîhâne dergâhı makeberesinde bazı büyük şöbret kazanmış ricâl ve meşâyih medfundur.⁶⁰

4.2. İbrahim Seyyid Türbesi⁶¹

Manisa’da halk tarafından Manisa’yı fetheden kumandanlardan birisi olarak kabul edilen bu zâtın, herhangi bir tarikatla ilgisinin derecesi bilinmemekle birlikte, Kadirîhâne olarak da anılan İbrahim Seydî zâviyesinin bânisi olduğu, yukarıdaki kitâbede zikredilmiştir. Bu sebeple Kadirîyye içinde ele alınmıştır. Yörükoğlu’nun sözlü kaynaklardan öğrendiğine göre bu zât İshak Çelebi devrinde yaşamıştır. İshak Çelebi zamanında tanzim edilen Revak Sultan vakfiyesinde adının geçmesi sebebiyle⁶² bu bilginin doğru olduğu görülmektedir. Yörükoğlu’nun türbenin duvarında asılı olduğunu ifade ettiği *tahta kılıç* ise oldukça önemli bir ayrıntıdır. Bilindiği gibi “*tahta kılıçla savaşma*” heterodoks menâkıbnâmelerde sıkça görülen bir motiftir ve Ocak’ın Tespitlerine göre Sünnî menâkıbnâmelerde hiç rastlanmaz.⁶³ Bunun sebebi tahta kılıcın şamanlıktan gelme bir motif olmasıdır. Şamanların âyin sırasında yanlarında taşıdıkları nesnelere biri de tahta kılıçtır.⁶⁴

Yörükoğlu bu şahıs hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“İshak Çelebi’nin türbesine yakın bir mesafede Kadirîhâne dergâhında bir türbe daha göze çarpar. Bu türbe, küçük bir makebere, bir tekke ve bahçe ile muhattır. Türbeye şimale nâzır bir medhalden girilince İbrahim Seyyid Hazretleri ile ailesi, kerimesinin medfun olduğu görülür. Mamafih türbenin duvarına asılmış olan, garip bir hâtıra-ı tarihîye uyandıran tahtadan mâmul kılıç türbenin yegâne zînetini teşkil eder.

Rivayete nazaran Seyyid İbrahim Hazretleri İshak Bey’in sancaktarı imiş. Maiyetinde pek büyük fedâkârlıklar göstermiş. Diğer bir rivayete nazaran ona şeyhülislâmlık yapmış. Memleket dâhilinde şeriat-i İslâmiye’nin tamamî-i tatbikine ihtimam ettiğinden şebirde ve mülbakatında haksız bir hareket, yolsuz bir muamele olmamış. İshak Bey’in şerefli nâmının âfak-ı İslâmiye’de intişarına bu âlim ve fâzıl simanın pek büyük tesiri olmuş. Bunun Yund Dağında kilise tımarı namıyla bir zâviye mevcuttur. Maatteessüf muhterem ve necib vücûdun medfun

⁶⁰ MMT, s. 150-153.

⁶¹ Bugün bu yerde tek bir kabir vardır ve “İbrahim Seydî Dede” olarak anılmaktadır. Nitekim Yörükoğlu’nun naklettiği tamir kitâbesinde de bu adla geçiyor.

⁶² Uluçay, *Sarubanoğulları*, s. 28.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 71-72.

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 129-130.



bulunduğu tekke; tımarının, evkaf ve zâviyesinin hâsılatından istifade edilemediğinden harap bir hale gelmiştir. Vuku bulan müracaatlara rağmen tekkeye bir şey tahsis edilmemiştir. Tekkenin tarib-i tamirini gösteren kitâbe, burasının uğradığı harabîyi vazıhan isbat eder:

Kâdirîhâne Dergâh-ı Şerîfi

*Çok zaman kaldı bu dergâh mâil-i türâb
Mücedded ta‘mîrine Şeyh Meḥmed Emîni kıldılar erbâb
Cihân-ı kevneynde bulmasın ma‘mûru eyleyen harâb
Bânisi İbrâhim Seydî nûş eylesün kevser-i şarâb
Pîr ‘Abdülkâdirîden olmaḫ isterse feyz-yâb
İstikâmet hem selâmet evidir küşâdı böyle bir bâb*

9 Şa‘bân 1318 [2 Aralık 1900]

Denizli postnişîni iken ahlaksızlıktan müteessir olan Şeyb Muslibiddin; Manisa’ya hicretle Kadirîhâne dergâhı halifesi olarak Kilise köyü zâviyesinin dergâha muhasses âşârının nisfıyla iktifa etmesine karşı padişah, buna mütebayyir kalıp İstanbul’a celb ile damat edinmişti. İstanbul’a geldiğinde Merkez Efendi dergâhını imâr ile irşadatta bulunduğu esnada vefat etmişti.⁶⁵

4.3. Vak Vak Sultan Türbesi

Gökçen, bu tekkenin şeyhini Karlızâde Süleyman Efendi olarak kabul etmektedir.⁶⁶ Buranın Kadirî dergâhı olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁷

“Camii Kebir Mahallesi yakınında, Seyyid Hoca mahallesinde, Bizans’ın sur haricine muttasıl kısmında Vakvak Sultan türbesi vardır. Bu türbenin avlu kapısı caddeye nâzırdır. İçeriye girildiği vakit ufak bir avlu göze çarpar. Türbeye muttasıl ufak bir meşcidin kubbe ile mestur olduğu müşabede olunur.

⁶⁵ MT, s. 56.

⁶⁶ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060 Miladi 1650’den Sonra)*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1950, s. 168.

⁶⁷ Necdet Okumuş, *Halvetîlik’in Ahmediyye Kolu Yiğitbaşı Velî ve Külliyesi*, Manisa: Şafak Basım-Yayımları, 2005, s. 24. Öte yandan menkabe de geçen yerin Kadirîhâne olması da muhtemeldir. Bugün yeri mevcut olmayan Kadirîhâne ile Vak Vak tekkesinin yeri, Okumuş’un kaynak kişisince, karıştırılıyor olabilir. Gökçen ise, türbedeki taşların Mevlevî sikkesine benzemesinden bahsetmişse de (*Saruban Zaviye ve Yatırımları*, s. 19) bizce bu mümkün değildir. Çünkü Mevlevîler Mevlevîhâne’de faaliyet icra ediyorlardı. Kaldı ki bir tarikata ait bir hazirede başka tarikattan kişilerin defnedilmesi sıkça görülen bir durumdur. Örneğin Uşşakî olduğu bilinen Kabak tekkesinde Nakşîbendîlere ait mezar taşları vardı, bkz. Uluçay, Gökçen, *a.g.e.*, s. 120.

Vakvak Sultan aldığı garip unvan hakkında şu an'ane mervidir: Manisa Selçukîler tarafından istila olunurken Vakvak Sultan askerî kumandan idi. Düşman, Bizans askeri firar ile arkalarına bakmayacak derecede inkisar-ı hayale, zaaf-ı mânevîye duçar olmuştu. Vak Vak Sultan; düşman, Bizans maneviyatının zaafına mütebayyir kalarak,

-Bak, Bak! diyerek hayretini saklayamamıştı. Bilahare bu cümle tabriften 'vak vak' demekle Vak Vak Sultan unvanı bir an'ane şeklinde intikal eylemiştir.⁶⁸

5. Halvetîlik

Manisa'da bulunan en eski tarikatlardan olan Halvetîye resmi belgelere nazaran ilk olarak Revak Sultan dolayısıyla zikredilmiştir. Sonraki zamanlarda da, Osmanlı devletinde en yaygın tarikat olmasıyla paralel olarak, Halvetîlik ve kolları Manisa'da güçlü bir biçimde temsil edilmiştir. Manisa'ya geldiği bilinen Kemal Ümmî, Halvetîliğin Ahmediyye kolunun kurucusu olan Ahmed Şemseddin-i Marmaravî, Sünbülî kolundan Merkez Efendi, 17. yüzyılda Kenzî Hasan Efendi bunların en meşhurlarıdır.⁶⁹ 1890-1891 yıllarında Manisa'da altı Halvetî tekkesi olduğu kayıtlıdır.⁷⁰

⁶⁸ MT, s. 56; hemen hemen aynı bilgiler MMT, s. 446-47'de de geçiyor. Tek fark Vak Vak kelimesinin anlamıyla ilgili olarak verilen (s. 57) şu yorumdur: "Ancak an'anenin verdiği malûmata nazaran "Manisa Selçukîler tarafından istila edilirken Vak Vak Sultan askerî kumandan idi. Bizans askeri Türk serdarının mâiyetinde bulunan kabir kuvvetin tesirile arkalarına bakamayacak derecede inkisâr-ı hayâle, inbizâma uğrayıp firar etmişti. Vak Vak, Bizans maneviyatının zaafı karşısında "Bak,bak veya vah, vah!..." diye haykırmış ve hayretini saklayamamıştı. Bilâhare bu cümle tabrif edilerek "Vak Vak" denilmişti. Halbuki Yunan efsanesinin izabatına göre "Vak Vak", şarap ve bağ mabudu Bacchus idi. Bu isim tabrif edilerek "Vak Vak" hâlini almıştı. Mamefih mimari tarzı, Yunan mâbedlerinin tarzına benzemeysi, bunun Selçuk style'inde yapıldığını ispat eder. Bu türbenin altında ve beden duvarı istikametinde "Vak Vak Çeşmesi" nâmile bir çeşme yapılmıştır."

⁶⁹ Kemal Ümmî için bkz. Hayati Yavuzer, *Kemal Ümmî Divanı*, Gazi Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997; Ramazan Sarıççek, *Kemal Ümmî Hayatı Sanatı ve Divanı*, İnönü Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997; Kenzî Hasan Efendi için ise bkz. Mustafa Tatçı, *Mutasavvif Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2004; bu arada şunu da ilave edelim ki Önder Bayır'ın (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2001, s. 141-142)'de "Halvetî Tekkesi" ile ilgili olarak verdiği, muhtemelen, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin oğlu olan ve Manisa'ya yerleşen Ahmed Halife'yi, "Hükümde zikredilen Şeyh Mahmud, Aziz Mahmud olabilir; onun da Halvetî olduğu bilindiğine göre muhtemelen onun neslinden bir kol, Manisa'ya yerleşmiş olmalıdır." (s. 142) ifadesiyle Halvetî olarak kabul etmesi hatalıdır. Bilindiği gibi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tesis ettiği tarikat Celvetîliktir, hatta seyr u sülûk usûlleri bakımından bu iki yol arasında ciddi farklar vardır, bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990, s. 150.

⁷⁰ İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308*, haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara: TTK Yayınları, 2010, s. 405.



5.1. Revak Sultan Türbesi

Revak Sultan, Saruhanoğulları devri meşâyihindedir.⁷¹ Babasının adının Barak olması⁷² onun Baraklılar adı verilen ve Anadolu'nun dinî-tasavvufî tarihinde önemli roller üstlenen bir gruba⁷³ mensup olabileceği ihtimalini akla getirmekteyse de bu konuda, bu zâtın babasının adının Barak olması ve aşağıdaki menkabede daha çok heterodoks bir derviş olarak görünmesi dışında elde yeterli veri yoktur. Belgelerde adına yapılan zâviyenin Halvetî olarak anılması⁷⁴ onu bu tarikat içinde ele almamızın başlıca sebebidir. Daha sonraki yıllarda bu zâviye Bektaşî tarikatına geçmiştir.⁷⁵

Yörükoğlu'nun bu zât ve türbesi için verdiği bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Akbaldir deresi yakınında, etrafı servilerin, ağaçların semâya doğru yükseldiği kabristan ile muhat bir mahalde inşa edilen Revak Sultan Türbesi'nin şekli, tarz-ı mimarisi Türk'ün saf ve temiz tarih-i mimarisini canlandırır. Türbenin kapısı üstünde

Vesi'a kürsîyyühü's-semavâti ve'l-arz ve lâ ye'üduhü hıfzuhumâ ve huve'l-'alîyyu'l-'azîm

ve bunun üstünde okunması kabil olmayan bir tarih vardır. Bu türbeye şimale nâzır bir kapıdan girilir. Kubbenin şekli Türk Selçukî âsarı için zî-hayat bir numûnedir. Tac kubbeden ibarettir.

Revak Sultan'ın hayatı hakkında garip ve efsanevî bir an'ane hikâye edilir.

Revak Sultan, Akbaldir ile arkadaş imiş, dâima Akbaldir kıyısında îş ü işaretle vakit geçirirlermiş. Yanlarında da dâima bir simitçi bulunmuş. Bir gün memleketin kır serdarı yanlarına gelmiş, onları içki ile meşgul bulmuş. Önlerinde bulunan içkiyi göstererek

-Bu nedir? demişti. Bunun üzerine birisi

-Ak baldir,

⁷¹ Uluçay, Saruhanoğulları, s. 25.

⁷² Uluçay'ın (Saruhanoğulları, s. 25) “Berrak” okuyuşuna katılmıyoruz.

⁷³ Barak Baba ve Baraklılar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderîlik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 66-69; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996, s. 191; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 77-78.

⁷⁴ Uluçay, a.g.e., s. 27; Gökçen, *Saruban Zâviyeleri*, s. 21.

⁷⁵ Uluçay-Gökçen, a.g.e., s. 106'da Revak Sultan etrafındaki Bektaşî mezar taşlarına ve sözlü kaynaklara dayanarak buranın bir Bektaşî zâviyesi olduğunu ve dolayısıyla Revak Sultan'ın da Bektaşî olduğunu ifade etmişlerdir; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 389-390; Acun, “Manisa'daki Türbe Mimarisi”, *Belleten* XLIX/195 (Aralık 1985), s. 483-484'da burada bir Halvetî-Bektaşî zâviyesinin olduğunu Uluçay ve Gökçen'e dayandırarak ifade ediyor. Bizce tarikatlar arasında sıkça görülen bir el değiştirme söz konusudur. Zâviye zamanla Bektaşîlerin eline geçmiş olmalıdır. Nitekim Ayn-ı Ali zâviyesi de 18. yüzyılda Bektaşîlerden Sünbülîlere geçmiştir.

diğeri

-Revaktır

sözleriyle mukabelede bulunmuşlar. Hatta bir miktar içmesini teklif etmişler. Memleketin emîri içmekten istinkâf etmişti. Simitçi tatmıştı. Derhal iman etmişti.’

Bu civarda cereyan eden dereye Akbaldır denmesi bu efsanevî an’anenin eseridir.’⁷⁶

5.2. Ahmed Şemseddin-i Marmaravî

Osmanlılar devrinde Manisa’da bulunan en önemli Halvetî şeyhlerinden biri de Ahmed Şemseddin Marmaravî’dir.⁷⁷ Yörükoğlu, bu zat hakkında şunları yazmaktadır:

“Ahmed Şemseddin Efendi, Akhisar kazasına merbut Marmara nahiyesinde doğmuştu. Gençlik hayatını bilm-i sükûnetle, tevazu ve huşu ile Marmara’da geçirdikten sonra Manisa’ya gelmişti. Tarikatın ruhanîyet ve ulviyetine meclup ve merbut olan ibsâsât-ı ruhanîyesinin tesiriyle tarikata intisab etmişti. Türklük prensip ve siyasetinin mucidi, onun hakiki nâzımı olan Yavuz Sultan Selim’in hayat-ı saltanatında İstanbul’a davet ve celb olunarak iltifata mazhar olmuştu. İntisab ettiği Halvetî tarikatının “Ahmediye” kolunu namına izâfeten tesis ettikten sonra Rumeli kıt’asını intişar sabası ittihaz etmişti. Padişahın müsaadesiyle Arnavutluğu, Rumeli’yi dolaşmıştı.

Buralarda seyahatını ikmal, tarikatın esasını vaz ettikten sonra Manisa’ya avdet etmişti. Yaptırdığı “Yiğitbaş” tekkesinde bir müddet icrâ-i âyin eyledikten sonra vefat etmişti.

Yiğitbaş veya Kurt Baba⁷⁸ namıyla iştihar eden Ahmed Şemseddin Efendi, faziletini tarikat-ı ruhanîyede göstermişti. Risâle-i Tevhîdiye⁷⁹ vesaire namlarıyla eserler te’lif etmişti. Risâle-i Tevhîdiyesinin İstanbul kütüphanesinde bulunduğu mervidir.’⁸⁰

5.3. Hacı Ali Rıza Efendi

Yörükoğlu, Halvetîyye’den Manisa’da yaşayan ve anlaşılan daha ziyade âlimliğiyle tanınan Hacı Ali Rıza Efendi’den de bahsetmektedir:

“Hacı Ali Efendi, ulemânın fâzûllarından idi. 1215 [1800]’te Manisa’da dünyaya geldi. Ulûmun mebdâdisini Hicaz’da vefat eden babası Hacıevliyâzâde Hacı İbrahim Efendi’den

⁷⁶ MT, s. 54.

⁷⁷ Ahmet Ögke, *Yiğitbaş Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001. Bu eserde Marmaravî hakkında yapılmış tüm çalışmalar değerlendirilmiştir; ayrıca bkz. Okumuş, a.g.e.; *Manisa Yiğitbaş Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî Sempozyumu 26 Nisan 2008 Bildiriler*, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.

⁷⁸ Yörükoğlu, *MMT*, s. 156’da Kurt Baba’nın Kabak tekkesini kuran Pilavcı Hacı Hüseyin Efendi olduğunu söylemektedir ki bu bilgi daha doğru olmalıdır.

⁷⁹ Eserin asıl ismi *Risâle-i Tevhîd fî Tarîkı’t-Tasavvuf li’l-Ebrâr ve’l-Mukarreb ve Ehli’t-Tabkâk*’tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögke, a.g.e., s. 75-78, 427-471.

⁸⁰ MT, s. 75.



tahsil etti. İkmâl-i nesh ederek, tedarisat ile uğraştı. Müftülük etti. Halka-i tedarisinden pek çok ulemâ, fuzelâ yetişti. Meşhur Kıbrıslı Hoca, en mümtaz mücâzlarından idi. 1301 [1883-1884]'de vefat ederek Nişancı Paşa camii haziresinde ailesine mahsus kabristana defnolundu.

Hacı Ali Rıza Efendi'nin daire-i şöbreti, tâ Konya'ya, Uşak, Afyonkarahisar'ına kadar tevessü etti. Buralardan tahsil için gelen talebe, halka-i tedarisinde bulunmayı bir şeref sayardı. [...] isminde dört büyük cilt fetvasının bir takımı Manisa fetvahânesinde mubafaza edildi. Müteaddit fenden bâhis İmtehan risalesiyle [...] vardır. Bir de feraizden bir eser yazmıştır. Tarikat-ı Halvetîyeden müstalef idi. Hüsn-i hat sahibi olmakla hatt-ı destiyle Arabî metin mecmuaları da vardı.⁸¹

5.4. Memiş Efendizâde

“Asil bir aileye ve Halvetî tarikatına mensub idi. Zahid ve müttakî bir zat idi. Gençlik hayatını Yunanistan'ın Ağrıboz adasında geçiren Hüseyin Efendi, Manisa'ya mubaceretinden sonra salâh ve takvânın pek yüksek bir gayeye isâl edeceği imânıyla kucağına atıldığı tarikatın tesbit ettiği esaslar dâhilinde hareket etmişti.

Bilabare vefat etmiş ve Kadirhâneye defnedilmiştir. Mezarının taşındaki şu

Hüve'l-hallağu'l-bâkî

Ağrıboz muhâcirlerinden ve tarikat-ı 'aliyye-i Halvetîyeden

Memiş Efendizâde es-seyyid merhûm ve mağfûrleh

Hüseyin Efendinin rûhiyçün el-Fâtiha

1269 [1852-1853]

tarzındaki kitâbeye göre 1269 [1852-1853] tarihinde ölmüştür.⁸²

5.5. Merkez Efendi

Merkez Efendi, Halvetîyye'nin bir kolu olan ve Sünbül Sinan⁸³ tarafından kurulan Sünbülîyye'nin en bilinen simasıdır.⁸⁴ Hayatının belli bir bölümünde Manisa şehrinde yaşaması, ayrıca geleneksel bilgilere göre, mesir macununu ve törenlerini bu şehirde ihdas etmesi sebebiyle⁸⁵; Yörükoğlu,

⁸¹ MT, s. 66.

⁸² MMT, s. 153-154.

⁸³ Bkz. Nazif Velikâhyaoglu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, s. 75-123.

⁸⁴ Velikâhyaoglu, *a.g.e.*, s. 180-190.

⁸⁵ Mesir macunu ve törenleri için bkz. Ali Haydar Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Dâriüşşifası*, Manisa: Manisayı Mesiri Tanıtma ve Kültür Derneği Yayınları, 1981; Nihat Yörükoğlu, *Mesir Macunu ve Terkibine Giren Maddeler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985; Merkez Efendi'nin Manisa'da tabip olarak değil, şeyhlik göreviyle bulunduğu dikkat çeken Tahsin Yazıcı,

Merkez Efendi'den bahsetmiştir.

“*Âlim ve fâzıl bir zât olan Merkez Efendi bir müddet Manisa’da ikamet etmiş, bimarhânedede bulunan mecnunların hayatını tensik ve tanzîm ile iade-i âfiyet etmelerine çalışmıştı. Merkez Efendi, Manisa’da bir hareket-i iktisadiye yaparak hayat-ı ticaretle bir inkılâp yapmıştı. Manisa şehri, vaktiyle şimdiki mevkîinde olmayıp biraz daha yukarıda, Sîpyle dağı yamacında tahminen altı kilometre mübitinde sûr dâhilinde idi. Şehir Osmanlıların eline geçtikten sonra bulunduğu mevkîde eser-i terakki gösteremeyeceği nazâr-ı dikkate alınarak şimdiki bulunduğu mahalle indirilmesi takarrür etmişti. Bimarhâne ile imaret ve tetimmâtı inşa edilmişti. İmaret tâb-hâne nâmıyla yâd edilip idaresine Merkez Efendi memur edilmişti. Merkez Efendi yukarıda yaşayan halkı aşağıya alıştırarak, o cibetlerde iskân ettirmek için imarettten hayli me’kûlât ve meşrubat vererek fukaranın ihtiyâcını tesbil ettiği gibi, hariçle bir irtibat-ı ticarî tesisi için de faaliyet-i ticariyede bulunmak maksadına mâtuften “Mesir” denilen kırk bir nevi edviye-babarattan mürekekeb bir macun tertip ettirmişti. Ve bu macunun dertlere, hastalıklara devâ olduğunu ilân ile “Nevruz” da Sultan Camii kubbesinden saçtırmayı icad etmişti. Hâlâ bu macunu, her sene mart dokuzunda saçıp etraftan gelen halka tevzi etmek âdeti o zamandan kaldı. İşte bu ve buna mümasil tedâbir ile şehir şimdiki mahalline indi. Ticaretle büyük bir eser-i terakki görülebildi. Daha doğrusu Mart dokuzunu, Nevruz, Manisa’nın bir panayırüdür.*

Merkez Efendi müttakî, fâzıl bir zât idi. Hakkında şu menkabe rivayet edilirdi⁸⁶:

Merkez Efendi bir gün kendi dervişlerine hitaben

-Şurada secde ederken zeminin altından bir ses işittim. Bana yâ şeyb! Ben yedi bin kırmızı renkli, zülâlden daha tatlı menba’-ı hayâtım. Senin emrinle arzın sathına çıkmağa memurum. Cenâb-ı Hak beni humma hastalığına devâ kıldı. Elbette beni şu mabbesten tablis eylesin, dedi, demiş ve

-Gelin ey abibbâl!... Sizinle şu seccademın altından bir kuyu kazalım.

diyerek dervişlerinin faaliyetini tabrik etmişti. Kazılan kuyudan kırmızı renkli su akmağa başlamıştı. Bu sudan sabableyin hiçbir şey yemeden üç kere içenler hummadan halâs olurdu. Bu kuyu, Merkez Efendi kuyusu adıyla şöhret aldı. İşte ilmi ve fazîleti, hassa-i velâyetiyle şöhret kazanan Merkez Efendi İstanbul’a defnedildi.⁸⁷

6. Uşşakîlik

Manisa’da oldukça yaygın olduğu anlaşılan bu kola⁸⁸ Yörükoğlu, hem Hasan Hüsameddin Uşşakî hem de Kurt Baba vesilesiyle değinir. Burada şunu da belirtelim ki Yörükoğlu’nun Kurt Baba hakkında verdiği bilgiler birbiriyle

Emel Esin ve Reşat Öngören mesir macunuyla ilgili olarak anlatılanların efsane olduğunu vurgulamaktadırlar, bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları, 2000, s. 63-65.

⁸⁶ Bu menkabenin benzer metni için bkz. Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Uhiyye (Büyük Velilerin Tatlı Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1993, s. 467.

⁸⁷ MT, s. 67-68.

⁸⁸ 1890-1891 yılında Manisa’da üç Uşşakî tekkesi vardır, bkz. İbrahim Câvid, *a.g.e.*, s. 405.



çelişmektedir. Bu zâtın önce Ahmed Şemseddin Marmaravî olduğunu söylerken, daha sonra Pilavcı Hacı Hüseyin Efendi olduğunu ifade etmektedir.

6.1. Hüsameddin Uşşâkî

“Halvetîyeden bir şube olan Uşşâkîyye tarikatının pîri, Hasan Hüsameddin Uşşâkî, hicretin 880 tarihinde Buhara’da doğmuştur. Hacı Teberük isminde bir zâtın oğlu olup babasının terbiyesi altında ulûm-ı zâhire ile ıstigâl ederek tekemmül etti. Ticaretle uğraşan babasının vefatında riyyada şu tarzda bir hitaba maruz kaldı:

-Ticaret meşakkı, hakikat ehli indinde ayn-ı hasârettir. Eğer kâm-ı uhrevî matlubun ise, [...], ticaret maksudun ise Anadolu şebirlerinin en güzeli olan Uşak’ta sâkin Şeyh Emir Semerkandî’ye intisab ile uzlete çekil.

Uyanan şeyh, babasından müntakıl emvâli biraderleri Mehmed Çelebi’ye hibe ve teslim ile piyâde olarak Uşak’a girdi. Azîze intisab ile hizmetlerinde kesb-i kemâl etti. Azîzin vefatından sonra post-nişîni olarak [...] mütecellî olmaya başladı. O vakit Manisa’da vali bulunan şebzâdelerden Sultan Murad-ı Sâlis kendisine bir mektup gönderip saltanata nâil olabilmeleri için teveccühlerini istirham etmişti.

Azîz daha mektubu açmadan mektubu getirene:

-Şebzâde falan gün saltanat tahtına cülus edecek. Şimdiden harekete hazırlansınlar, cevabında bulundu. Cevabın şebzâdeye vusûlünde istihzaratta bulundular. Tebir etmeksizin Azîz’in tayin ettiği günde tahta çıkınca şeyhe kalben büyük bir muhabbet bağladı. Onu İstanbul’a dâvetle ikametleri için Aksaray civarında bir hâne temlik etti. Fakat şeyhin padişah nazarındaki mevkiünden istifade emeline düşen rütbe, mansab düşkünlerinin izdihamlarına maruz kalan Azîz, tekrar Uşak’a gitmek üzere padişah’tan istediği müsaade kabul edilmedi. Zâirlerin kesretinden halâsa medâr olmak vesilesiyle padişahın emriyle namına muzaf, medfun olduğu Kasımpaşa’da kâin “Tekke-i Şeyh Uşşâkî” bina edilerek şeyh [...] ibadete daldı. Mamefih dünya metalibine düşkünlerin tebacümü üzerine bîhuzur olarak aldığı müsaade üzerine Hicaz’a gitti.

Evvela Beytullahı, sâniyen Hazreti Peygamber’in ravzasını ziyaret ettikten sonra Konya’ya uğradı. Hicretin 1000’inci senesinde yüz yirmi yaşında vefat ederek, vali tarafından cenaze namazı kılınarak nâsının İstanbul’a nakline teşebbüs edildi. Ahşâ-i dâhiliyesinin ibracıyla bâzı edviye-i tbbiye imlâsı teklif edildi. Fakat müridlerinin muhalefeti üzerine ceset olduğu gibi İstanbul’a gönderildiği halde taaffün etmedi. Kasımpaşa’da kâin zâviyelerinde ikametlerine mahsus olan halvette defnolundu.

Azîz’in İstanbul’a teşrifinde o vakit post-nişîni olup 958 yabut 976 da vefat ederek Eyyüp civarında kâin halifesi ârif-i Billah Şeyh Ümmî Sinan hazretlerine intisab ile ilk müşşidi Ahmed Semerkandî’nin tariki Ahmedîyye ve Sinanîyye’den Uşşâk usûlünü bil-içtibad vâz ve tesis edince sûfi tarikinin bâzularını câmi oldular.⁸⁹ Sonra tarikat-ı Uşşâkîyye’de beş şube husûle geldi:

⁸⁹ Ayrıntı için bkz. Öngören, a.g.e., s. 93-94; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, s. 151.

1. Cabidîyye, 2. Muslibîyye, 3. Cemalîyye, 4. Salabîyye, 5. Sezaîyye-i Uşşâkîyye. Müessesleri sırasıyla Ahmed Cabidî, Muslibiddin Mehmed Cemaleddin, Salabaddin, Hasan Sezaî'dir.⁹⁰

Yörükoğlu, Manisa şehrindeki Uşşakî dergâhları hakkında da şu bilgileri verir:

“Memleket dâhilinde muhtelif yerlerde, müteaddit Uşşâkî dergâhları mevcut idi. Fakat bunların hemen hepsi yandı.

Yangının kızıl alevlerinden Kavuk Tekkesi⁹¹ kurtulabildi. Seyyid Hoca mahallesinde bulunan bu dergâhın semâhâne kapısı üzerindeki şu

[Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün]

Hüve'l-Feyyâz

Beden mehdin semâ' ehli niçün taḥrîk ider gâhî

Meger cānı tıfıl ol tenden añup aḡlar[dı]⁹² ilâhî

O tıflı belki “Mā zâge'l başar” sultānı emr eyler[se]⁹³

K'anar ol feyz-i aḡdesden zikir vallāhi billāhî

yazılmıştır.

Esasen bu dergâh, Kurt Baba tarafından tesis edilmiştir. Kendisi tarikatını neşir ve tamim maksadıyla Rumeli'nin muhtelif yerlerinde seyahat etmişti. Derin malumatı, nafile sözleriyle büyük tesirler yapmıştı.

Yavuz Sultan Selim'in asrında yaşayan Kurt Baba, nâm-ı diğerle Hacı Hüseyin Efendi, İstanbul'a dönmüştü. Padişahın ihtiramına mazhar olmuştu. Manisa'ya geldikten sonra vefat edip haziresine defnedilmiştir.⁹⁴

7. Nakşibendîlik

Manisa'da daha çok ulema arasında yaygınlaştığı anlaşılan bu tarikatın 1890-1891 yılında üç tekkesi mevcuttu.⁹⁵ Müderris Azadlızâde Hacı Mehmed Efendi⁹⁶, Hacı Marziye Molla⁹⁷, müderris Ahmed ve Cevdet Efendilerin⁹⁸ bu

⁹⁰ MT, s. 65.

⁹¹ Bugün Kabak tekkesi olarak bilinen bu yapı için bkz. Acun, *a.g.e.*, s. 374.

⁹² Hece fazla.

⁹³ Hece fazla.

⁹⁴ MMT, s. 156.

⁹⁵ İbrahim Câvid, *a.g.e.*, s. 405.

⁹⁶ M. Çığatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa: Manisa Lisesi Yayınları, 1946, s. 23.

⁹⁷ Gürol Pehlivan, Bülent Bayram, Mehmed Veysi Dörtbudak, *Osmanlı Taşrasında Kadın Şair Mevlevî Olmak: Tevhîde Hanım ve Divanı*, Manisa: Manisa Belediyesi Yayınları, 2007, s. 9.



tarikata mensup olduğu bilinmektedir. Tekkelerin dışında medrese ve evlerin de tarikat faaliyetleri için kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Ahmed ve Cevdet Efendiler medreselerinde hatme-i hâcegân yaptırıyorlardı. Dolayısıyla Nakşîbendîlik Manisa'da resmî kayıtların gösterdiğinden daha yaygın olmalıdır. Yörükoğlu ise, bu tarikatın tekkeleri hakkında malumat vermez, sadece bu tarikata mensup bazı zevat hakkında bilgi vermiştir.

7.1. Cafer Efendi

“Saruhanî denmekle mâruf Cafer Efendi'nin, zekâ ve kabiliyeti kendisine müstesna bir mevki bahşetmişti. III. Sultan Murad'a muallim olmuştu. Fevkalade olan istidadı, ilmi, umumun rağbetini celbe sebep olmuştu. Kara Çelebi'den tahsil eden Cafer Efendi, bazı medreselerde tedrisatta bulunmuştu. 982 [1574]'de III. Murad'ın hayât-ı saltanatında şebzade hocası olmuştu. Kendisine 'mevlevîyet-mollahlık' pâyesi tevcih olunmuştu. Padişahın cülusu esnasında taltif ve takdire mazhar olmuştu. Lâkin bu sene nihayetinde vefat etmekle yerine şebzâdenin terbiye-i umumiyesine Haydar Efendi memur edilmişti.

Cafer Efendi, ahlâk ve fazîleti, fevkalade diyanetiyle umumun teveccühüne mazhar olmuştu. Kendisi meşâyıhtan idi. Nakşîbendî tarikatına mensuptu.”⁹⁹

7.2. Hüseyin Efendi

“Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Sadık Bey¹⁰⁰ zamanının tüfekçisi idi. Kula'ya merbut Menye karyesinden Manisa'ya gelip Hacı Sadık Bey'e hizmet etmişti. Riyâsız bir kalbe mâlik idi. Nâmına mensup dergâhı yaptı. Gayet cesurdu ve kalıcı onun nâfîz sözü idi. Düşmanı çok korkutur, serseri gezmelerine mâni olurdu. Şâkîlerin mukavemet etmesi kabil değildi. Nakşîbendî tarikatına mensup idi. Eser-i teşvik olarak, Alaaddin Paşa vasıtasıyla dergâhı yaptırdı. Burasını hem tekke ve hem de medrese haline koydu. Bu tekke Manisa'ya 'bankâh' oldu. Kendisini hayât-ı mâneviye atan Şeyh Abdullah idi. Hüseyin Efendi'nin bendeleri kimseye serfurû etmezdi. Ulemâyı himaye eden tüfekçi, tarikatına pek merbuttu. Bu tarikatın [...] [...] Sâkin, haluk, nâfîz nazarlı, [...] ile pirleri birdi. Sebâ, ulüv-i cenâbı ile meşburdu. Aynı zamanda Halidî olan Hacı Hüseyin Efendi; enfâsı, itikad-ı metini ile mümtazdı. [12]84 [1867] tarihinde bankâh ve medresesini yaptırdı.”¹⁰¹

⁹⁸ M. Veysi Dörtbudak, “Nihad Yörükoğlu Arşivinden Dokuz Mektup”, *Manisa*, 28 (Aralık 2004), s. 131.

⁹⁹ *MT*, s. 62.

¹⁰⁰ Karaosmanoğlu Hacı Sadık Bey hakkında Yörükoğlu, Karaosmanoğlu Hacı Eyüb Ağa'nın oğlu olduğunu, çok hayırsever bir zât olarak tanıdığını yazar, bkz. *MT*, s. 85; tam adı Hacı Mehmed Sadık olan bu zât 1842'de Saruhan kaymakamı olmuş, 1862 yılındaki vefatına dek Manisa'yı fasillalarla idare etmiştir, bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 56-57.

¹⁰¹ *MT*, s. 63.

8. Bayramîlik

Yörükoğlu, bu tarikattan Akşemseddin¹⁰² dolayısıyla bahseder:

‘İstanbul’un fethine iştirak eden Akşemseddin’in Manisa’da medfun olduğu kanaati vardır. Bu kanaat, Akşemseddin’in Fatih ile ikamet etmesinden neş’et etti. Halbuki tedkikat-ı tarihîyeye nazaran bu fâzıl simânın Manisa’da medfun bulunduğu dâir bir esasa bir kayda tesadüf edilemedi. Çünkü Akşemseddin silsilesinin Manisa’dan başka yerlerde medfun bulunduğu dâir tarihî hakikatlar elde edildi.

Akşemseddin’in adı Mehmet idi. Babası Hamza Efendi idi. Şam’da doğan Akşemseddin, Hazret-i Ebu Bekir neslinden idi. Şeyh Şababeddin [...] ve Hacı Bayram Velî ile muasırdı. Onların hayat-ı musababesinde bulunmuştu. Akşemseddin, İstanbul’un fethi gününü tayin etmişti. Fatih’e muallimlik ederek ona siyaset, idare, itikad dersi vermişti. Fatih, onun telkinatıyla müstakbelin yegâne hükümdarı, dâbisi olmuştu. Fatih’le beraber Manisa’da uzun müddet bulunmuştu. İstanbul’un muhasarası esnasında ona refakat etmişti. Fatih’in ve askerinin mânevîyatını takviye eylemişti. Binaenaleyh Fatih, kuvve-i ihtiraiyesiyile yaptırdığı gemileri Dolmabahçe ve Galata’dan Haliç’e indirmişti. Tersane bahçesi önünde demir attırmıştı. Birkaç kere top, tüfek abengi yapmışlardı. Düşman bu müthiş savletten korkmuştu. Müslüman askerleri, taze hayat bulmuşlardı. Serdengeçtiler – fedâiler, derhal gemilerden çıkarak tersane bahçesinde Fatih ve Akşemseddin’e tebşir etmişlerdi. Akşemseddin hemen, hakana mâzînin hâtıratından bahsetmişti:

-Haşmetpenâh! Manisa’da şehzade iken Mısır nevâbisinde Akkâ, Sayda, Beyrut kalelerini düşmanların istilâ ettiğini işitmişiniz. Bu kadar Allah’ın kulu, bu kadar çocuk ve kadınlar esir olmuştu, inleyerek gözyaşları dökmüşü,

diye ıztırıp çekmenize karşı:

-Elem çekme haşmetmeâb! İstanbul’u fethedeceğiniz gün garet olan Akkâ’dan gelmiş akide ve pişmiş helva yersiniz mukabelesiyle sizi teselli ederek İstanbul’un fethini tebşir etmiştik.

-O günler; gazı eyle, gazî ve Müslümanlara kadî ol, her şeye kanaatla râzî ol, demiştin. İşte o pişmiş helvanın semeresini iktitaf zamanı bulûl etti.

Tanrı’nın inâyetiyle ikinci gün Müslüman gazîler; gemilerde emval-i ganimeti, on bin kese Tavyanos florisi, bin sebike hâlis altını, iki bin kese sebike beyaz simi, sekiz bin esiri, yirmi kaptanı, bir prensi, Fransa kralının kızını, bin tane dilber kızı, yüz binlerce vesait-i harbiyeyi, levâzimat eşyasını deftere kaydettiler. Ebü’l-feth’e cümle emvâl-i ganimeti emânet eylediler. Harbe germi verdiler. Fatih dabi; emvâl-i ganimeti, Fransa kralının kızını, gayr-ı müslim bâkireleri, Akşemseddin’e tevdi eyledi. Kalenin fethine ihtimam ederek zaptına muvaffakîyet hasıl oldu.

İşte Akşemseddin, hem İstanbul’un fethini tayin ve hem de muhasarada Fatih’e refakat

¹⁰² Bayramîlik ve Akşemseddin için bkz. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994; Fatma Ahsen Turan, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Velî*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004; A. İhsan Yurd, *Fatih Sultan Mehmed Hanın Hocası Şeyh Akşemseddin (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1972.



*etti. Fetihden sonra Anadolu'da Göynük kasabasına defnedildi. Evlâtları da oraya gömüldü. Müddet-i ömürleri altmış altı sene idi. Yüzlerce kitap te'lif etti. Tababette büyük bir vukuf göstermişti.*¹⁰³

9. Bektaşîlik

Manisa ve çevresinde oldukça yaygın bir tarikat olan Bektaşîlikten¹⁰⁴, 1826 yılındaki kapatılışının ardından bilgi bulmak zorlaşmaktadır. Resmî olarak kapalı olduğu için salnâmelerde bu konuda herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Yazarımız da bu tarikattan hiç bahsetmemekle birlikte, bir Bektaşî Babası olduğu düşünülen Ayn-ı Ali nakkında bazı bilgiler vermiştir.

Ayn-ı Ali, 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış olup¹⁰⁵ adıyla anılan tekke, daha sonra Sünbülî tarikatına geçmiştir. Dolayısıyla 1826 yılındaki kayıtlarda adı geçmemektedir. Bu zâtın adı belgelerde İne Ali veya Eyne Ali okunabilecek şekilde kaydedilmiş olup¹⁰⁶ Ayn-ı Ali şekline daha sonra dönüşmüş olsa gerektir.

“Ayn-ı Ali, mehîb ve cesur bir zattı. Tab'an Hazret-i Ali'ye müşabihiti. Şiddet-i şecâat ve cesaretiyle mümtazdı. Fıtraten Hazret-i Ali'ye müşabebetine binaen Aynı Ali denilmiştir. İlmiyle, fazîletiyle meşburdu. Ulûm-i riyaziyede, mantık, bey'et, hendesede sabib-i ihtisas idi.

Dimağında efsanevi bir fikir yaşayan Manisahlara nazaran Ayn-ı Ali bir vak'asıyla şöhret almıştı. İhtiyar ve fakir bir kadının asker edilen oğlu gösterdiği şecâata rağmen esir edilmişti. Kendisiyle muhabere munkati olunca muztarîp anası, Ayn-ı Ali'nin Türbesini ziyaretle rubani istimdatta bulunmuştu. Evine avdetinde geceleyin kapısının vurulduğunu işitince koşarak,

-Kimdir o?

sualine karşı, oğlunun esaretten kurtulup getirildiği cevabını almıştı. Ayn-ı Ali, bu muharîp genci kapı önünde bırakarak dönmüştü. Ferdası sabah kadın, türbeyi ziyarete koşunca türbe kemerinin üstünde oğlunun ayaklarına takılmış olan bukağyı görünce esaret zinciri olduğunu anlamıştı.”

Tesiri zâil olmayan bu kanaat tesiriyle halk, kendisiyle muhabere kesilen kimseler için muhaberede bulunmak maksadıyla, dışarıda bulunan şahsın elbisesinden birisini türbeye götürüp türbenin etrafında çevrilir. Bu suretle kendisinden haber alınamayan şahsın gelmesi tefe'ül edilir.

¹⁰³ MT, s. 68-69.

¹⁰⁴ 1826 yılında tutulan bir deftere göre Manisa ve ilçelerinde 12 zâviye bulunmakta olup bunlardan Hâkî Baba zâviyesi şehirdeydi. Ayrıntı için bkz. Cahit Telci, “Saruhan Sancağı Bektâşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibâriyle)”, *Manisa Dergisi*, 14 (Kasım 1997), s. 33-55.

¹⁰⁵ Çağatay Uluçay, “Ayni Ali Kimdir?”, *Gediz*, 8/84(Eylül 1945), s. 3; Gökçen, *Manisa Taribinde Vakıflar ve Hayırlar*, I, s. 48.

¹⁰⁶ Gökçen, *a.g.e.*, s. 48.

Ayn-ı Ali Sultan'ın tarih-i vefatı meşkûktur. Ancak türbenin tamiri esnasında 818 [1415-1416] tarihine tesadüf edilmiştir.

*Bu kabraman sultan, kendi ismine muzaaf mahalde kârgir bir türbede hazîresine defnedilmiştir.*¹⁰⁷

Aynı zât hakkında *Manisa Mimari Tarihi*'nde ise şu bilgi vardır:

"Tabiat ve seciyesinin, cür'et ve kuvvetinin Hazret-i Ali'ye muadil görünmesi dolayısıyla Ayn-ı Ali namıyla mevsum olan ve ismi mâzinin derin karanlıklarında kaybolan bu zat; ilim ve fazileti, şecâat ve hamasetiyle şöhret kazanmıştır. Riyaziyat, mantık, hey'et ve hendesede mütebassı idi.

Rivayete nazaran ahfada epeyce yâdigârlar, kendi telif ettiği eserler bırakmıştı. Maatteessüf âsârını okumak değil, görmek bile nasip olmadı.

Ayn-ı Ali'nin mümtaz seciyesi, cesur tabiatı bir efsane doğurmuştur.

Bu efsane, Ayn-ı Ali'nin daha müstesna bir şahsiyet, daha ulvi bir mevcudiyet olarak yaşamasına sâik olmuştur:

"Gûya ihtiyar ve fakir bir kadının asker edilen oğlu, mubarebe meydanında gösterdiği şecâata rağmen esir edilmişti. Kendisiyle muhabere munkati olmuştur. Bundan mustarîp olan kadıncağz, Ayn-ı Ali'nin türbesini ziyaret ederek istimdat etmişti.

Evine avdet eyleyen kadın, geceleyin kapısının vurulduğunu işiterek koşup,

-Kimdir o!...

sualine karşı, oğlunun esaretten kurtarılıp getirildiği cevabını almıştır. Ve derhal kapıyı açıp cevap vereni anlamak istediği halde, kapının önünde kendi oğlunu görünce hayret etmişti.

Ertesi sabah kadın, türbeyi ziyarete koşarak türbenin kemeri üstünde esirlerin ayaklarına taktıkları bukağıyı görünce hayreti artmış bunun esaret zinciri olduğunu anlamıştı."

İşte bu kanaat, halkı kendisiyle muhabere kesilen kimselerle muhabere temini veya onun taşradan gelmesinin tesiri için "o şahsın giydiği elbiseden birisini türbeye götürüp Ayn-ı Ali'nin medfeni etrafında çevirmek" an'anesini yarattı.

*Ayn-ı Ali, kârgir bir türbe derununda defnedilmiştir. Vefatı tarihi meşkûk olmakla beraber türbenin tamiri sırasında 818 [1415-1416] tarihli bir rakama tesadüf edilmiştir. Ayn-ı Ali kendi namına nisbetle bir câmi yaptırmıştır.*¹⁰⁸

Yukarıda zikredilen efsane bugün de çeşitli varyantlar halinde anlatılmaktadır.¹⁰⁹

10. Tarikatı Tespit Edilemeyen Şahsiyetler

Bu başlık altında Nuri Yörükoğlu'nun ve bizim tarikatını tam olarak tespit edemediğimiz bazı zevat yer alacaktır.

¹⁰⁷ MT, s. 71.

¹⁰⁸ MMT, s. 158.

¹⁰⁹ Bu efsane ve varyantları için bkz. Gürol Pehlivan, *Manisa (Merkez)'da Velî Kültü*, Manisa: Celal Bayar Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 128-130, 164-167.



10.1. Hamza Baba

Bugün Alevî kaynaklarında Alevî-Bektaşî olarak gösterilen¹¹⁰ bu şeyh hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Yörükoğlu'nun verdiği bilgiler, Bursalı Mehmed Tahir ile paralellik göstermektedir.¹¹¹ Yörükoğlu, bu bilgileri adı geçen yazardan almışa benzemektedir.

“Murad-ı sâninin Manisa’da ikametini esnasında defaâtla taltif ve ihtiramına mazhar olan Hamza Baba, gayet âlim, fâzıl, müttakî ve dindardı. İrtibalinde padişah onun için mü-kemmel ve kârgir bir türbe yaptırdı. Mumaileyh, ikamet ettiği Turgutlu – Kasaba’nın bir saat mesafesinde namına mensup karyede padişah tarafından yapılan hatîresine defnolunarak müna-sip vakfiyeler tahsis edildi. Fatih, vakfiyesini tezyîd etti. On sekiz bâb üzerine mürettep “Makâmât-ı Evliyâ” isminde tasavvufa dâir ârifâne bir eserle, Kitabu’l Usûl nâmında diğeri bir tasavvuf eseri, nâmını tezyîd etti. Bu âsârın tedkikiyle kendisinin Bursa’ya sekiz saat mesafede İnegöl kazası civarında nâmına mensup karyede medfun mazanneden Baba Sultan’dan müstablef olduğu anlaşılır.”¹¹²

Bu alıntıda geçen Baba Sultan, bugün Gölcük’ün Örcün köyünde yatmakta olup Halvetî tarikatından olma ihtimali vardır.¹¹³ Öte yandan Orhan Bey devrinden kalma bir belgeye göre, Kalenderî şeyhlerinden olan Ge-yikli Baba’nın yanında da bir Baba Sultan’ın adının geçmesi¹¹⁴, bu şahsın Kalenderî olması ihtimalini de akla getirmektedir.

Hamza Baba’nın, bugün elde olmayan, *Makâmât-ı Evliyâ* isimli eserindeki bir kayda göre, Baba Sultan’ın halifesi olduğunu yazan Bursalı Mehmed Tahir, İslâm Mecmuasında neşredilen bir makalesinde de Hamza Baba’nın Akşemseddin’in halifelerinden olduğunu söylemektedir.¹¹⁵ Bu makalenin *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih* isimli eserinden yaklaşık beş yıl sonra yayımlanması sorunu daha da çözümsüz hale getirmektedir.

10.2. Karaca Ahmed Sultan

Tarikatı tam olarak tespit edilemeyen Karaca Ahmed Sultan da Alevî-Bektaşî muhitlerinde kendilerinden gösterilmekte olup¹¹⁶ Anadolu’da ona

¹¹⁰ Haydar Kaya, *Horasan Erenlerinden Hamza Baba*, Manisa: Mey Ofset, 1991, s. 12; Arzu Kahraman, *Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri*, İstanbul: Can Yayınları, 2003, s. 223.

¹¹¹ Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih*, *Ulemâ, Şuara, Müverribîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, haz. M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1994, s. 4-5.

¹¹² *MT*, s. 64; iki eserdeki bilgiler karşılaştırıldığında *Makâmât-ı Evliyâ*’yı görenin Mehmed Tahir olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³ Ahmed Nezhîh Galitekin, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*, [by.]: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 64.

¹¹⁴ Ocak, *Kalenderîlik*, s. 250.

¹¹⁵ Yurd, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁶ Kahraman, *a.g.e.*, s. 185.

izafe edilen pek çok yatır vardır.¹¹⁷ Bunlardan en bilinenlerinden birisi Manisa Horozköy’de bulunan türbedir.¹¹⁸ Yörükoğlu’nun yazdıkları, genel olarak Şakâyık ve Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi’nden kaynaklanan bilgilerle paralellik göstermektedir.

“Karaca Ahmet Sultan, Sultan Orhan’a muasır idi. İran’ın Azerbaycan ahâlîsinden idi. İran şablarına mensubiyeti ve karâbeti vardı. Müdebedeb ve âbenkdâr saray hayatını sevmezdi. Ruhü, fîkri, kalbi, diyânet ve mânevîyata, tarikat ve ruhanîyete matuftu. Bu hiss-i sâik oldu. Binaenaleyh münzevi ve filozof hayatı, sarayın muhteşem hayatına tercih etti. Bu suretle sûfî tarikatına sülûk ve intisab etti. Fakat tarikatta bir nokta-i i’tilâ, bir derece-i i’tilâ kazanmak arzusunda idi. Daba doğrusu, tarikata nüfuz etmek isterdi. Daba etraflı, daha ihatalı bir surette tarikatın esaslarını tedkik etmek istemişti. Onun için seyahata karar vermişti. Kürdistan, Erzurum, Sivas, Ankara vesâir tarafları dolaştı. Tarikat erbabı ve müntesipleriyle musâhabâtta bulundu. Tarikat hakkında derin tedkikat icra etti. Seyahatı esnasında Hacı Bektaş Velî’nin dergâhına misafîr kalmıştı. Bu yüksek ve müdekkik fikirli azîz ile mülâkat şerefini ihraz ile hem-bezm oldu.

Karaca Ahmed hakkında meşâyih ve dervişler arasında bir kanaat vardır:

“Karaca Ahmed, seyahatında bir arslan üstüne binmişti. Eline yulandan bir kırbaç almıştı. Arslanın ağzına da yulandan gem takmıştı. Elindeki kırbaçyla arslanı idare ederdi. Bu sırada Hacı Bektaş Velî’nin zâviyesine yaklaşmıştı. Hacı Bektaş Velî de zâviyesinin etrafını bir duvarla ihata etmekte idi. Müridleri de duvar inşasıyla meşguldü. Arslan üzerinde gelen Karaca Ahmed’i gören Hacı Bektaş Velî, duvarın üstüne binip duvarı hareket ettirmekle keramet izhâr etmişti. Duvarın hareketini gören Karaca Ahmed, mebhut ve mütebayyir kalmıştı.”

Karaca Ahmed; esmer benizli, çatık kaşlı, vakur simalı idi. Çebresinin esmer olmasına binaen Karaca Ahmed denilmişti.

Manisa’nın bir saat mesafesinde, geniş bir mer’ada, etrafı duvarla mahdud bir kabristan dâhilinde medfun olan Karaca Ahmed, halkın kalbinde derin ve ruhani bir his uyandırmıştı. Çocuksuz olan kadınlar, sandukasında açılmış olan bir delikten ellerini sokarak çıkardıkları arpa, buğday gibi şeylerle tefe’ül ederler. Her sene esnaflardan bir kısım halk, orada bir ziyafet, bir hayır yaparlar.”¹¹⁹

Manisa Mimari Tarihi’nde ise, Karaca Ahmed için şu bilgiler mevcuttur:

“Pek çok şebirlerde merkad ve makamı bulunan Karaca Ahmed Sultan, Manisa’nın bir buçuk saat mesafesinde geniş bir mezarlık dâhilinde bir türbeye defnedilmiştir.

¹¹⁷ Anadolu’da bulunan pek çok Karaca Ahmed türbesi için bkz. Naci Kum, “Karaca Ahmed’ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler -1-”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 4/94 (Mayıs 1957), s. 1500-1503.

¹¹⁸ Bu türbenin Oklu Horoz Dede’ye ait olabileceğini ileri süren Müderrisoğlu’ya göre, Saruhanoğulları meşâyihü arasında sayılan ve Horozköy’de yaşadığı belirtilen bu şahsın, bugün Karaca Ahmed’e ait olduğu düşünülen türbede yatıyor olması daha mümkündür. Müderrisoğlu’na göre semt de ismini yine bu zâttan almıştır. Bkz. Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akbisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956, s. 8.

¹¹⁹ *MT*, s. 70-71.



Rivayete göre Karaca Ahmed, Sultan Orhan'a muasırdı. İran'ın Azerbaycan abalısından idi. İran âile-i hükümdarisine mensup idi. Mutantan ve müdebdeb hayattan istikrah eder, münzevi yaşardı. Ruhu, diyanet ve rubaniyetle meşbu idi. Bu duygu, kendisini mânevi hayata, tarikatın aguşuna attı. Binaenaleyh mütekif, feylesof hayatı, sarayın şûh ve gulguleli hayatına tercih etti.

Bu suretle sûfi tarikine intisab eden Karaca Ahmed, tarikatta bir i'tilâ noktası arardı.

Daba doğrusu tarikatın esaslarına niifuz edebilmek için seyahata karar verdi ve çıktı. Kürdistan, Erzurum, Sivas, Ankara vesâir tarafları dolaştı.

Tarikat müntesipleriyle musababeler yaptı, derin tedkikat icra etti.

Seyahatı sırasında Hacı Bektaş Veli'nin dergâhında misafir kaldı.¹²⁰

10.3. Kırtık Baba (Hacı Hüseyin Efendi)

Kırtık yatırını bugün Manisa'da Yeni mezarlığın bulunduğu Kırtık vadisinde. Bu yatır hakkında anlatılan efsanede Saruhan Bey'in komutanlarından olup Manisa'nın fethine katıldığı ifade edilmektedir.¹²¹ Uluçay ve Gökçen de bu zâtın Saruhan Beyliği meşâyihından Âdil Paşa olduğu görüşündedirler.¹²² Yörüköğlü ise bu zâtın adını Hacı Hüseyin Efendi olarak kaydeder. Her iki taraf da arşiv vesikalarına dayandıklarını iddia ediyorsa da Uluçay-Gökçen'in görüşü daha doğru olmalıdır.

"Manisalılarca fevkalade yüksek bir ziyaretgâh teşkil eden Hacı Hüseyin Efendi'nin makberesi, şehre yarım saat mesafede Sipyle dağı vâdisinde, etrafı duvarla muhat, üstü açık bir mahalde vâkidir. Hacı Hüseyin Efendi, Kırtık Baba unvanıyla mâruftur. Bu unvanın menşei an'anevi, burâfe âlûd bir hikâyedir: Gûyâ şehrin zaptında muharebeye iştirak eden Hacı Hüseyin Efendi, bir harp kumandanı olmak dolayısıyla maiyetini teşci için "kır, dök" dermiş. Bilâhira bu cümle "Kırtık" şekline tabavül etmiştir. Mamafih Fatih'in hayat-ı saltanatında kendine ve ahfadına verilmiş olan fermanlara nazaran Hacı Hüseyin Efendi Manisa'nın Osmanlılar tarafından zaptı sıralarında bulunmuştu. Medfun bulunduğu havalî, kendisinin zâviyesini teşkil etmişti.

Makebaresî bütün ahâli, hususiyile zenciler tarafından gayet muhterem bir ziyaretgâhtır. Yekdiğerini müteakip senelerde yevm-i mabsusta, hasat vaktinden evvel bu ziyaretgâh civarında bir âyin yapılır. Şehirde bulunan zenciler bir dana satın alıp haftalarca şehir dâbilinde, sokak sokak dolaşarak her evden topladıkları örtü, yemeni, tüll gibi şeylerle donatıp gezinirler. Milli çalgıları, davul, halile ile dolaşırlar. Bilabara bu danayı milli merasim icrası, kabak sazı, davul ahengi arasında kurban ederek rakslar yaparlar. Şehrin halkı, bu temaşayı görmek için akın akın koşarlar, seyrederek.

Bu âdetin zencilere, eski Mısırlılar'den intikalinde şüphe yoktur. Çünkü Mısır, uzun

¹²⁰ MMT, s. 159-160.

¹²¹ Pehlivan, a.g.t., s. 86.

¹²² Uluçay, Manisa Ünlüleri, s. 65; Uluçay, Saruhanoğulları, II, s. 14-15; Gökçen, Saruhan Zâviye, s. 42.

müddet Sudanîlerin – Zencilerin – bâkimiyeti altında yaşayarak onları kendilerine temsil ile âdetlerini, ablâklarını, dinlerini kabul ettirmişlerdi. Hulâsa mâzîlerini unutan Sudanîler; Mısrîler'in dinini, mezhep ve itikadını kabul etmeleriyle Mısır'da perestiş edilen müstesna bir boğaya da, yâni "Apis" denilen bu hayvana da ibadet ile onu mâbud telâkki etmişlerdi. Şu halde Zencilerin dana kurban etmek âdeti şeklinin istihalesiyle Mısrîlerden intikal etti. Osmanlı ülkesine yayılmış olan Zencilerin bu âdeti yaşanmak için Manisa'da müsait bir zemin oldu."¹²³

Yukarıda aktarılan zenci folkloruyla ilgili bilgiler sadece Manisa'ya özgü değildir. İzmir'de de benzer bir âdetin varlığı bilinmektedir.¹²⁴

10. Yatırlar

Yörüköğlü, tarikatlarla doğrudan ilgili olarak Manisa'da bulunan yatırların da bir listesini vermiştir. Bu yatırlar arasında günümüzde yeri veya adı bilinmeyenlerine de rast gelmektedir.

"Manisa'da yirmi biri Müslümanlara, üçü Hıristiyanlara ait olmak üzere yirmi dört tane ziyâretgâh vardır. Gerek Müslimlerin ve gerek Gayr-ı Müslimlerin velâyeti şâyi' olan zevata pek derin bir hürmeleri mevcuttur. Manisa'nın hemen her tarafı hatta karyeleri bile velîlerin merkadlarıyla mâlidir. Az çok bir şöbrete, zühb-i salâha mâlik olmuş olan bir adam, vefatında mutlak müzeyyen bir türbeye defnedilmiştir. Mezarının üstüne bir kubbe, civarına bir mescid inşa edilmiştir. Velînin nezd-i ilâhîde kendileri için delâlette bulunacağına itikad edilir. İbadetler tercihan bu mahallerde yapılır. Buralara ziyarete gidilir. Velînin türbesi, bir türbedar tarafından muhafaza ve idare olunur.

İşte Manisa'da birçok zevât bu suretle her kalbi tesbir edecek kerâmetler göstererek türbelere mazhar olmuşlardır.

Ekseriya velînin türbesine gidilir. Senenin muayyen zamanlarında en ziyade kerâmeti zühur ettiği anda ziyaret edilir. O zaman Velî için kurban zebbedilir. Binaenaleyh Manisalılar, bu sebhâr zevatın tesiriyle onlara türbeler, kubbeler inşa etmişler, onlara ihtiramlar, tazimlerde bulunmuşlardır.

Halkın bu tarz ihtiramı, teâtî-i hıdemât esasına mübtenîdir. Avam, kestikleri kurbanlara karşı velîlerin muavenetini dilerler, yabut tazarru ve münacâtlarının kabulü için Cenab-ı Hak nezdinde vesatetde bulunmasını temenni ederler. İşte bu şekil telkinat, Manisa'nın hemen her tarafında her köşesinde pek çok velîlerin, âlimlerin, meşâyıhın defniyle türbelerin, kubbelerin vücûda gelmesine bâis olmuştur.

Mazanna-i kirâm şunlardır:

¹²³ MT, s. 72-73.

¹²⁴ Pertev Naili Boratav, "Türk Folklorunda Zenciler ve Türkiye'de Zenci Folkloru Üzerine", *Folklor ve Edebiyat* (1982), I, İstanbul: Adam Yayınları, 1991, s. 126.



<i>Esâmî</i>	<i>Makberlerin mevkiî</i>	<i>Tarih-i vefatları</i>
<i>Karlzâde Süleyman Efendi</i>	<i>Manisa'da Kayalar maballeşi</i>	800 [1397-1398]
<i>Kara Yunus</i>	<i>Manisa'da Kara Yunus maballeşi</i>	904 [1498-1499]
<i>Kemal Ümmî</i>	<i>Manisa'da Balık pazarı</i>	1080 [1669-1670] ¹²⁵
<i>İshak Çelebi</i>	<i>Manisa'da Cami-i Kebir maballeşi</i>	
<i>Ayn-ı Ali</i>	<i>Manisa'da Ayn-ı Ali maballeşi</i>	
<i>Saruban Sultan</i>	<i>Manisa'da Gürâni maballeşi</i>	
<i>Karaca Ahmet Sultan</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Akşemseddin</i>	<i>Manisa'da Ayn-ı Ali maballeşi</i>	
<i>Abmed Dede</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Hüseyin Efendi (Kırtık)</i>	<i>Manisa'ya yarım saatlik mesafede</i>	
<i>Revak Sultan</i>	<i>Manisa'da Akbaldır deresi maballeşi</i>	
<i>Kurt Baba</i>	<i>Manisa'da Yiğitbaşı dergâhı¹²⁶</i>	
<i>Bayezid Baba</i>	<i>Beyoba karyesi</i>	
<i>İbrahim Çelebi</i>	<i>Manisa'da İbrahim Çelebi mahallesinde</i>	
<i>İbrahim Seyyid</i>	<i>Manisa'da Cami-i Kebir maballeşi</i>	
<i>Kenzî Baba</i>	<i>Manisa'da Kenzî Mahallesi</i>	
<i>Attar Hoca</i>	<i>Manisa'da Attar Hoca maballeşi</i>	
<i>İbrahim Hakkı (Kırdeci)</i>	<i>Manisa'da Kırdeci Mahallesi</i>	

*Bu mümtaz simalara karşı ziyaret, ruhânî istimdad ve istiâne fikriyle olur. Çocuğu olmayanların bağlanmak veya oralara bağlamak suretiyle çocuğu dünyaya geleceğine, bazan da vakti geçmekte olan kızların izdivacını tesri edeceğine itikad ve kanaat vardır.*¹²⁷

¹²⁵ Kemal Ümmî'nin vefat tarihi 1475'dir. Bkz. Yavuzer, *a.g.t.*, s. 35-42; Sarıççek, *a.g.t.*, s. 27-29.

¹²⁶ MMT, s. 156'da Kurt Baba'nın Kabak tekkesi haziresinde yattığı kayıtlıdır ki bizce de bu bilgi daha doğrudur.

¹²⁷ MT, s. 104-106.

Manisa Mimari Tarihi'nde ise, *Manisa Tarihi*'nden farklı bazı şahısların isimlerini vermektedir. Ancak bunların tamamının yatır özelliğine sahip olup olmadıklarına dair bir açıklama yapmamaktadır. Bizce listede yer alan Ayn-ı Ali, İbrahim Çelebi ve Attar Hoca yatır özelliğine sahiptir. Diğerlerini meşhurların mezarları olarak kabul etmek daha doğru olur.

“Hulâsa şebriñ her tarafında, gerek tarikata intisabları ve gerek devlet ve millete hizmetleri itibarıyla balkın ruhunda yaşayan mümtaz şahsiyetlerin medfenlerine tesadüf edilir. Bazılarının hatıraları, abideleri yaşar:

*Ayn-ı Ali, Karaca Ahmed, Hacı İvaz Paşa, Hacı İvaz Paşa torunu Ahmed Çelebi, Lala Mehmed Paşa, Hüsvrev Ağa, Ali Bey (Paşa), Ferhad Ağa, İbrahim Çelebi, Gündüz Bey, Attar Hoca ilah...'*¹²⁸

SONUÇ

M. Nuri Yörükoğlu, son devir Manisasının en hareketli zamanlarını görmüş bir Osmanlı ve Cumhuriyet aydını olarak, kendine düşen vazifeyi tam anlamıyla yerine getirme bilinci içinde olmuş bir şahsiyettir. Gerek Manisa'daki öğretmenliği esnasında yetiştirdiği öğrencileri, gerekse Manisa'ya dair bıraktığı eserler bunun en sağlam kanıtıdır. İçindeki araştırmacı ruhunu, evladı Nihat Yörükoğlu'na da aktarabilmiş olmalı ki oğul Yörükoğlu da yaptığı çalışmalarla Manisa'nın kültür hayatına doğrudan katkılarda bulunmuştur.

Nuri Yörükoğlu'nun *Manisa Tarihi* ve *Manisa Mimari Tarihi* isimli çalışmaları, bazı noktalarda eskimiş olsalar da araştırmacıların kayıtsız kalamayacakları kaynaklardır. Manisa'da yaşamış şeyh ve mutasavvıfların bazıları hakkında verdikleri bilgiler bugün başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Bunlara topluca işaret etmek istiyoruz:

1. 20. yüzyılın başında Manisa'daki tarikatların zikirleri hakkında verdiği bilgiler, konu hakkındaki bildiklerimizi tamamlamaktadır.
2. Hayatları hakkında orijinal bilgi verdiği mutasavvıflar şunlardır: Çöplü Baba, Mustafa Şefik Efendi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi, Hacı Muhiddin Efendi (Mevlevî); Gözlüklü Süleyman Efendi (Rifâî); İbrahim Seyyid (Kadirî); Revak Sultan, Hacı Ali Rıza Efendi (Halvetî); Cafer Efendi, Hüseyin Efendi (Nakşîbendî).
3. Mezartaşı kitâbesini naklettiği mutasavvıflar şunlardır: Çöplü Baba, Mustafa Şefik Efendi, Ser-tabbah Hüseyin Efendi, Hacı Muhiddin Efendi (Mevlevî); Memiş Efendizâde (Halvetî).
4. Kitâbesini verdiği dergâhlar şu şekilde sıralanabilir: Gözlüklü Sü-

¹²⁸ MMT, s. 157.



leyman Efendi dergâhı (Rifâî); Kadirîhâne tamir kitâbeleri (Kadirî); Kabak tekkesi (Uşşâkî).

5. Ayn-ı Ali, Revak Sultan ve Vak Vak Sultan hakkındaki menkabe ve efsanelerin en eski şekillerini kaydetmektedir.
6. Kırtık Baba yatırımının Hacı Hüseyin Efendi olduğunu nakletmektedir.
7. Haklarında bilgi verdiği, bugün yeri veya ismi bilinmeyen yatırımlar ise şunlardır: Karlızâde Süleyman Efendi, Kara Yunus, Akşemseddin, Kurt Baba, İbrahim Hakkı (Kirdecî).

Yukarıda sıraladığımız maddeler dikkate alındığında, Yörükoğlu'nun zikredilen eserlerinin, geçmişte Manisa şehrinde var olan tarikatlar ve mutasavvıflar hakkında oldukça önemli bilgiler verdiği açıktır.

KAYNAKÇA

Acun, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Acun, Hakkı, "Manisa'daki Türbe Mimarisi", *Belleten* XLIX/195 (Aralık 1985).

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1992.

Bayat, Ali Haydar, *Manisa Mesir Bayramı ve Dâriüşşifası*, Manisa: Manisayı Mesiri Tanıtma ve Kültür Derneği Yayınları, 1981.

Bayır, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2001.

Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı, I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Bilgi, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, İzmir: Ege Ü., Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 1996.

Bilgi, Nejdet, "Yeni Saruhan: Manisa'nın Malûm ve Meçhul Gazetesi", *Manisa Dergisi*, 30 (Aralık 2005).

Bilgi, Nejdet, "Tarihî Hâfızamız ve Manisa", *Manisa Dergisi*, 21-22 (Haziran-Aralık 2001).

Bizbirlik, Alpay, "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi", *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Bizbirlik, Alpay, "Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler", *Manisa Şebri Bilgi Şöleni Bildiriler* 29-30 Eylül 2005 Manisa, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Kültür ve Spor Kulübü

Derneği Yayınları, 2006.

Boratav, Pertev Naili, "Türk Folklorunda Zenciler ve Türkiye'de Zenci Folkloru Üzerine", *Folklor ve Edebiyat* (1982), I, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.

Bursalı Mehmed Tahir bin Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuara, Müverribîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, haz M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 1994.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.

Dörtbudak, M. Veysi, "Nihad Yörükoğlu Arşivinden Dokuz Mektup", *Manisa Dergisi*, 28 (Aralık 2004).

Emecen, Feridun M., "Saruhanoğulları ve Mevlevilik", *İlke Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Galitekin, Ahmed Nezih, *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*, [by.]: Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

Gökçen, İbrahim, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.

Gökçen, İbrahim, *Manisa Taribinde Vakıflar ve Hayırlar (H. 1060 Miladi 1650'den Sonra)*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1950.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.

Günay, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul: İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000

Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1989.

İbrahim Câvid, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308*, haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Kahraman, Arzu, *Anadolu Erenleri ve Anma Törenleri*, İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Karadanişman, Keşfi, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa: Turizm Derneği Yayınları, [ty.].

Karamustafa, Ahmet T., *Tanrının Kural Tanımaç Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Kılıç, Atabey, "Manisa-Demirci'de Görülen Alevî-Bektaşî-Rifâ'î



Meşrepli Bir Tarikat: Ma'rifîlik”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2007.

Küçük, Sezai, “Manisa Mevlevihânesi”, *Manisa Araştırmaları*, 2, haz. Nejdet Bilgi, Emrehan Küey, Manisa: CBÜ Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Küçük, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Simurg Yayınları, 2003.

Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2002.

Kaya, Haydar, *Horasan Erenlerinden Hamza Baba*, Manisa: Mey Ofset, 1991.

Kum, Naci, “Karaca Ahmed’ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler -1-”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 4/94 (Mayıs 1957).

M. Nuri, “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi-”, *Muallim Mecmuası*, 1/4 (9 Kanunusani 1331), s. 57-58.

M. Nuri, “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi- Mağnisa’nın Tesisi ve Muhtelif Devletlere Geçmesi”, *Muallim Mecmuası*, 1/6 (12 Şubat 1331), s. 80-81.

M. Nuri, “Mağnisa’nın Tarihi-Mağnisa’nın Mazisi- Mağnisa’da İranîler”, *Muallim Mecmuası*, 1/7 (1 Mart 1332), s. 93-94.

M. Nuri, “Mağnisa’nın Tarihi Mağnisa’da Romalılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/9 (5 Nisan 1332), s. 119.

M. Nuri, Mağnisa’nın Tarihi Mağnisa’da Bizanslılar, Mağnisa’da Selçuklular, Mağnisa’da Osmanlılar”, *Muallim Mecmuası*, 1/10 (24 Nisan 1332), s. 125-126.

Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye (Büyük Velilerin Tath Halleri)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1993.

Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu 26 Nisan 2008 Bildiriler, haz. Mehmed Veysî Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Yiğitbaş Vakfı Yayınları, 2009.

Müderrişoğlu, Mehmet Emin, *Akbisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matbaası, 1956.

Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğında Marjinal Sûfilik: Kalenderîlik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

Okumuş, Necdet, “Manisa Rifâî Dergâhı (Entekkeliler) (Sanat Tarihi ve Tasavvuf Tarihi Açısından Bir İnceleme)”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 22/4 (Ekim 1993).

Okumuş, Necdet, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003.

Okumuş, Necdet, *Halvetîlik'in Ahmedîyye Kolu Yigîtbâşı Velî ve Külliyesi*, Manisa: Şafak Basım-Yayım, 2005.

Hasan Rüşdî Divânı, haz. M. Adnan Başoğlu, Necdet Okumuş, Manisa: Emek Matbaacılık, 2003.

19. Yüzyıl Manisasında Bir Kültür Ocağı Entekkeliler Sempozyumu 15 Kasım 2008, haz. Mehmed Veysi Dörtbudak, Gürol Pehlivan, Manisa: Tıbyan Matbaacılık, 2010.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, 4, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları, 2000.

Pehlivan, Gürol, *Manisa (Merkez)'da Velî Kültü*, Manisa: Celal Bayar Ü. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Pehlivan, Gürol, Bülent Bayram, Mehmed Veysi Dörtbudak, *Osmanlı Taşrasında Kadın Şair Mevlevî Olmak: Tevhide Hanım ve Divanı*, Manisa: Manisa Belediyesi Yayınları, 2007.

Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Sarıççek, Ramazan, *Kemal Ümmi Hayatı Sanatı ve Divanı*, İnönü Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.

Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayıncılık, 1984.

Su, Kamil, *Manisa'lı Tarihçi M. Nuri Yörükoğlu Hayatı ve Eserleri (1884-1928)*, Ankara: Sevinç Matbaası [t.y.].

Tanrıkorur, Bârihudâ, “Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu: Tenkid ve Teklif”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1995.

Tanrıkorur, Bârihudâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarı Özellikleri, II-Katalog*, Konya: Selçuk Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, 2000.

Tanrıkorur, Bârihudâ, İkinci Manisa Mevlevîhânesi, *Uluslararası Mevlânâ*



ve *Tasavvuf Geleneği Sempozyumu, 09-10 Ekim 2010 Manisa*, basılmamış tebliğ.

Tarkan, Necmi, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat Ma'rifiye*, Pendik: [yy], 1964.

Tatçı, Mustafa, *Mutasavvif Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2004.

Telci, Cahit, "Saruhan Sancağı Bektâşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibâriyle)", *Manisa Dergisi*, 14 (Kasım 1997).

Tezcan, Nuran, "Manisa Mevlevîhânesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XIV, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1994.

Turan, Fatma Ahsen, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Velî*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Yörüköğlu, M. Nuri, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tabrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2002.

Yörüköğlu, Nihat, *Mesir Macunu ve Terkibine Giren Maddeler*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1985.

Uluçay, Çağatay, "Ayni Ali Kimdir?", *Gediz*, 8/84 (Eylül 1945).

Uluçay, Çağatay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1940.

Uluçay, Çağatay, *Sarubanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, II, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.

Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa: Manisa Lisesi Yayınları, 1946.

Uluçay, Çağatay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1939.

Velikâhyaoğlu, Nazif, *Sümbülye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Yavuzer, Hayati, *Kemal Ümmi Divanı*, Gazi Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfîler Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.

Yurd, A. İhsan, *Fatih Sultan Mehmed Hanın Hocası Şeyh Akşemseddin (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1972.